

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Мастер рад:

Грбаљ од 1420. до 1497. године

Ментор:

проф. др Ђорђе Бубало

Студенткиња:

Јелица Вујовић, ИС180047

Београд, септембар 2019.

Садржај:

Увод.....	3
Нешто о грбаљским земљишним књигама	7
Аграрни односи у Грбљу	12
<i>Грбаљски статут</i>	17
Ко су били становници (сељаци) Грбља?	22
Четири буне у Грбљу	25
Прва буна (1421–1428)	25
Друга буна (1432–1433).....	30
Трећа буна (1448–1452).....	35
Четврта буна (1462–1469)	43
Грбаљ од завршетка четврте буне до доласка под османску власт	47
Закључак.....	51
Извори:	53
Литература:	53

Увод

Географску окосницу наше теме представља жупа Грбља, просторна целина на чијих нешто више од двадесет квадратних километара лежи ретко плодна земља у Боки и која омогућава најкраћу копнену везу Котора на северозападу са Будвом на југоистоку. Између Грбља и залеђа налази се планина Ловћен, а од Јадранског мора на западу, жупа је одвојена омањим планинским грebenом, динарског правца. Планински грeben који се уздиже по средини жупе, дели је практично на два карсна поља, око којих су се формирала насеља. То су Горњи и Доњи Грбља. Доњи Грбља почиње у заливу Траште, где се налази увала Бигова, природно заштићена лука и рибарско село, а завршава се код Будве.¹ Уз Бигову, Доњи Грбља чине села Главатичићи, Кубаси, Трешњица, Укропци, Главати, Ковачи, Вишњево, Загора, Кримице, Врановићи, Побрђе и Љешевићи. У Горњем Грбљу се налазе Ластва, Горовићи, Пријевор, Братешићи, Пријеради, Пелиново, Шишићи, Сутвара, Дуб и Наљежићи.² Значај Грбља у историјском и, може се рећи, привредном животу града Котора требало би тражити у постојању плодног обрадивог земљишта у овој жупи. У науци се усталило мишљење о постојању античког утврђења по имену *Acrivium* управо на простору данашњег Грбља и уопште континуитета услова живота на том простору од античког времена до данас.

Грбљански сељаци били су изнад свега значајни граду Котору, јер су му давали намет у натури, који се кретао од четири до пет хиљада стара жита годишње, што према данашњим мерама износи између две стотине педесет и три стотине тона.³ Дакле, Грбља је био главна житница Котора. Такође, Которани су мањим делом учествовали и у уживању „солила“ (солана), која су се налазила јужно од полуострва Превлака, у Солиоцком пољу, а која су у административном смислу остала ван граница жупе. Грбљани су били успешни и у узгоју винове лозе.⁴

¹ И. Синдик, *Комунално уређење Котора: од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд, 1950, 26.

² Сава Накићеновић, *Бока*, Београд 1913, 360–402.

³ I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, Split 1941, 85.

⁴ Исто, 27.

Све до пред крај прве деценије XIV века, нема о Грбљу готово никаквих података у историјским изворима. Као и остале српске земље, Грбаљ је био саставни део Византијског царства, док се у XI веку нашао у оквирима ојачале дукљанске државе. У XII веку као део Зете, Грбаљ је припао држави великог жупана Стефана Немање.⁵ Оно што се у науци већ дуго времена сматра чињеницом и не доводи у питање јесте да је Грбаљ од краја 1306. или од прве половине 1307. године био под влашћу града Котора, али не знамо под каквим је околностима ова плодна жупа променила свога сизерена. О томе није сачуван никакав документ, те се не може утврдити да ли је била у питању даровница, концесија или продаја. Марица Маловић-Ђукић сматра да се само из појединачних узгредних вести у архивској грађи може наслутити да се радило о поклону, односно даровници. За разлику од начина предаје који није до краја познат, годину предаје жупе Грбаљ граду Котору знамо захваљујући историчару Мухамеду Незировићу, који је пронашао препис рукописа грбаљског катастра (катастиха) у Роану, индустријском граду на југоистоку Француске, недалеко од Лиона. Овај препис датира из 1457. године и у њему је експлицитно забележено да је прва подела земље у Грбљу била првог октобра 1307. године.⁶ Овај податак недвосмислено упућује на закључак да је жупа Грбаљ припала Котору пре овог датума.

Овде смо покушали да изнесемо неке сегменте значаја Грбља у историјским процесима и догађајима. Са друге стране, стоје наши лични истраживачки мотиви, жеље и преференције. То је, пре свега, интересовање за изучавањем историје Млетачке републике и њене провинцијске управе на источној обали Јадранског мора, у Далмацији и Боки, у грубим хронолошким оквирима од почетка XV века па све до пропасти *Пресветле* 1797. године и историјских извора на латинском и италијанском језику, насталих радом њених служби, како оних у самом граду на лагунама, тако и оних насталих радом представника њених власти, у Задру и Котору. Грбаљ се, као веома значајна територија у саставу которског дистрикта, седамдесет седам које смо истакли у нашем наслову, налазио под влашћу Венеције. Зато нам се учинио као погодна и

⁵ И. Синдик, *Нав. дело*, 27.

⁶ М. Маловић Ђукић, *Котор и подела Грбља у средњем веку*, Просторно планирање у југоисточној Европи (до другог светског рата), Београд 2011, 286.

заокружена тема за изучавање и израду у оквиру овог школског рада. Узето је у обзир и то да готово да не постоји некаква свеобухватна студија о Грбљу, која би третирала сваку појединост и карактеристику повести ове жупе, да је књига за коју би се евентуално могло рећи да задовољава неке од ових критеријума настала пре скоро осамдесет година⁷, као и то да многа друга дела о различитим аспектима историје Грбља потичу из првих неколико деценија XX века и да као таква у 2019. години много више представљају изворе о времену у којем су настајала, него релевантну литературу за нашу тему.

Поред Ива Стјепчевића, грбаљском историјом бавила се још неколицина историчара и филолога, углавном представници старије генерације. Условно речено, општим хронолошким прегледима грбаљске историје бавили су се, што у својим појединачним делима, што у синтезама, Иван Божић у *Историји Црне Горе* и у књизи *Немирно поморје XV века* и Момчило Спремић у књизи *Србија и Венеција (VI–XVI век)* и расправи *Грбаљ и Српска деспотовина (1421–1459)*, *Грбаљским статутом* још у првим деценијама XX века Радмила С. Петровић и Александар Соловјев, грбаљским бунама, као једним од најважнијих сегмената историје српског народа у XV веку знаменити Бокелј из Доброте, Милош Милошевић, у последњој четврти XX века. Он није био историчар, али се бавио различитим темама из историје Боке. Грбаљске земљишне књиге (катастике), можда најважније изворе из петнаестовековне историје ове жупе изучавао је највише Мухамед Незировић, а потом и Марица Маловић-Ђукић.

Такође, збирке у којима се могу пронаћи извори за историју Грбља, објављене су давних дана (*Commissiones et relationes Venetae, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike, Kotorski dukali i druge listine*). Сасвим је сигурно да се у архивима у Котору и Венецији могу пронаћи нови, до сада неискоришћени извори, који још увек чекају свог истраживача. Чини се да је, на пример, питање положаја, деловања и утицаја православне цркве у Грбљу, а важно је истаћи да је грбаљско становништво било у потпуности православно, недовољно истражено, будући да нешто мало о томе сазнајемо само из књига које се пре свега тичу историје католичке цркве на подручју Зете или Боке, као што су дела Ленке Блехове-Челебић (*Hrišćanstvo u Boki 1200-1500*) и Катарине Митровић

⁷ У питању је књига Ива Стјепчевића *Котор и Грбаљ*, која је штампана у Сплиту 1941. године.

(*Mletački episkopi Kotora 1420-1513*). Дакле, наш је закључак да је Грбаљ запостављена тема у домаћој историографији и да је на том пољу неопходна промена.

Нешто о грбаљским земљишним књигама

Убрзо након припајања Грбља Котору, которска градска влада је 1. октобра 1307. године одлучила да се грбаљска земља заједно са људима подели између властеле и грађанства Котора. Постоји претпоставка да је том приликом настао и први катастар Грбља, о чему сведочи документ од 19. јануара 1399. године, начињен током трајања једне парнице. Овај документ први је у свом делу поменуо Стјепчевић, истакавши да су пре катастиха чију је израду 1429. године наредио которски кнез Иван Балби, постојала два катастиха, који су у овом документу означени као *стари* и *нови*. Међутим, свакако да њиховим постојањем, како пише Мухамед Незировић, нису били сређени земљишни односи у Грбљу и уопште односи на релацији Котор–Грбаљ, а још су се и кварили у немирним временима XIV и почетка XV века и то је доводило до честих сукоба око права над земљом у појединим деловима Грбља.⁸ За документ из 1399. године, стари катастар је катастар из 1307. године, а нови онај који је настао сигурно после 1307, а пре 1399. године. Стари катастих (*catastico antique*) помиње се и у *Роанском катастиху* из 1457. године, иако је сасвим извесно да је за овај катастих стари катастих могао и морао бити и онај нови који је поменут у документу из 1399. године. Међутим, пошто се зна да је прва подела земље извршена првог октобра 1307. године, Маловић-Ђукић је мишљења да се *Роански катастих* позива управо на њега.⁹

Пошто смо настојали да истакнемо када су састављени први и трећи грбаљски катастих, нужно је да прикажемо и шта домаћа историографија говори о години настанка другог по реду катастиха. Као што је већ написано, документ из 1399. године наводи га као нови, с обзиром да је утврђено да се стари односи на онај из 1307. године. У великом пожару који је задесио град Котор у августу 1378. године страдала је драгоцен архивска грађа¹⁰, али су и стари и нови катастих преживели, о чему сазнајемо из више пута поменутог документа из 1399. године. Поред тога, сви наведени проблеми подстакли су кнеза которског Ивана Балбија

⁸ М. Nežirović, *Liber Legitimationum*, Nepoznati katastik župe Grbalj iz XV stoljeća, „Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja 1881-1956“, JAZU, Zagreb 1985, 364.

⁹ М. Маловић Ђукић, *Нав. дело*, 289.

¹⁰ Незировић пише да се о овоме може прочитати у уводним реченицама роанског преписа: М. Nežirović, *Liber Legitimationum*, 364.

да свега девет година након доласка града под власт Млетачке републике, наложи почетак израде новог катастиха, још прецизније речено, рада на утврђивању власништва над деоницама грбаљске земље у датом тренутку. Незировић пише да никада ниједан други которски кнез није предузео тако важан корак, осим кнеза Ивана Барбоа, највероватније 1454. године, када је наводно наредио да се изради још једна земљишна књига.¹¹ Ипак, информације о овоме до данас су изнад свега магловите. Документ из 1339. позива се на ждребове у Грбљу од трећег јануара претходне године, што је Александра Соловјева навело да, чини се, изнесе недовољно доказима поткрепљени закључак да је управо те, 1338. године извршена додатна подела земље у Грбљу.

Уопште, своје и власништво својих предака над поседима у Грбљу, которско грађанство и властела доказивали су управо позивањем на стари катастих, на нотарске исправе, које су могли састављати, како Незировић пише, само „заклети которски нотари“ и за чије је кривотворење следила казна одсецања десне руке. Могли су се позивати на још једну врсту докумената коју су такође састављали нотари, а то су биле јавне исправе. У катастиху из 1430. године срећу се и позивања поседника на јавне исправе о продаји, јавне исправе о куповини и исправе о миразу, а некада су се позивали и на одлуке которских судија.¹²

Илија Синдик сматра да је друга подела извршена између 1316. и 1339. године. Он то помиње у свом делу, на месту где објашњава одредбе „Которског статута“ (*Statuta Civitatis Cathari*), које се односе на досељавања странаца у которску околину. Наиме, Синдик наводи да се у 412. статутарном поглављу о подели Грбља, извршеној између 1316. и 1339. године, забрањује Србима из Србије да се насељавају у Грбљу, ако се претходно не обавезу према которској општини као и сви други Грбљани. Он даље пише да је ова одредба поновољена 1339. и 1367. године, када је, поред тога, експлицитно наглашено да странци немају право наследства земље у Грбљу.¹³

Следећа велика и, што је најважније, сигурна и документована подела земље одиграла се 1429. и 1430. године. Тада је била спроведена ревизија и састављен је трећи по реду катастар, у време которског кнеза и капетана Ивана

¹¹ М. Nežirović, *Liber Legitimationum*, 365.

¹² Исто.

¹³ И. Синдик, *Нав. дело*, 40.

Балбија. Рукопис је саставио тадашњи канцелар у Котору Франческо де Индрико. Писање је започео 19. јула 1429. године, а завршио у мају 1430. године, откада потиче једини познати катастар пре Незировићевог открића из Роана. Чува се у Историјском архиву града Котора.¹⁴

Намеће се питање који је онда катастар објавио Иво Стјепчевић 1941. године? Објавио је катастар из 1430. године, али не оригинал, већ један препис из XIX века. Оригинал овог документа су из матичног Котора у Задар пренели аустријски војници, али се он данас поново чува у Котору. Незировић пише да је вредно пажње покушати утврдити у каквом су односу катастар из 1430. и катастар из 1457, односно онај који се чува у Котору и онај који се чува у Роану. Аутор истиче да научници који су раније изучавали повест Грбља нису много значаја придавали томе шта пише у уводном делу катастра који је објавио Стјепчевић пре скоро осамдесет година. Наиме, ту пише да је препис из XIX века *EXTRACTUM DE LIBRO LEGIPTIMATIONUM*, односно, да је заправо део једне веће целине која је носила назив *LIBER LEGIPTIMATIONUM*. На основу неколико упечатљивих примера које је извукао упоређујући катастих који је објавио Стјепчевић и катастих који је сам пронашао у Роану, Незировић изводи закључак да је катастих настао 1430. године, који се данас чува у Котору и једини који је до времена самог Незировића био тумачен од стране научника јесте заправо скраћена верзија рукописа чији се препис налази у француском граду, а који носи назив, како је већ раније речено – *LIBER LEGIPTIMATIONUM*.¹⁵ Незировић износи претпоставку да је Франческо де Индрико, радећи на катастиху, истовремено радио и на његовој сажетој верзији, која је садржала само имена власника и број карата који је сваки од њих поседовао. Овај сажетак је објавио Иво Стјепчевић на крају своје књиге 1941. године. Оно што се без сумње може истаћи јесте да је оригинал катастиха чију је израду наложио кнез Балби, а који је током 1429. и 1430. године израдио нотар де Индрико, није сачуван до данас. Ипак, од заборава га је сачувао и омогућио данашњим истраживачима да тумаче какво је било стање у аграрним односима Грбља и Котора 1430. године, али и доцније (захваљујући исписима на маргинама) канцелар Иван де Луксија својим преписом из 1457. године.¹⁶ Следећа

¹⁴ М. Nežirović, *Liber Legiptimationum*, 359.

¹⁵ Исто, 371.

¹⁶ Исто.

заслуга одлази у руке Мухамеда Незировића, који је у Роану открио дотични препис и увео га у југословенску историографију.

Незировић пише да је документ из 1430. године био исписан на папиру и у том смислу подложен пропадању како је време пролазило и да је због тога кнез Балби наредио канцелару де Луксији да готово тридесет година касније уради препис на пергаменту и тако овај драгоцен документ сачува од заборавља.¹⁷ Рашчитавши катастих који је пронашао у Роану, Незировић нам детаљно излаже како заправо изгледа овај документ. На два страница пролога, односно увода, написани су разлози који су навели кнеза да нареди канцелару и нотару да приступи састављању катастиха. Даље сазнајемо да у главном делу документа пише да се жупа Грбаљ делила на 45 *ждребова*, од којих се у Горњем Грбљу налазило 23, а у Доњем 22. На челу једног ждреба налазила се глава ждреба (*caput sdrebi*), чији је посао био да уводи у посед новоизабране уживаоце делова грбаљске земље. Главе ждребова долазиле су без изузетка из которских властеоских породица, а уз службу су добијале обично и неколико карата у ждребу на чијем челу су се налазиле, најчешће по шест.¹⁸ У старијој историографији био је општеприхваћен став да се на челу ждреба налазио један човек. Проналаском *Роанског катастиха*, Незировић је скренуо пажњу на два примера која су посведочена у овом препису. У једном примеру стоји да су на челу ждреба била тројица људи, а у другом двојица, али за њих двојицу није написано *capita*, већ *caput*. Незировић је на основу ова два примера, чини се сасвим некритички, закључио да су се на челу ждреба налазила два или три човека. Насупрот Незировићу, Маловић-Ђукић исправно истиче да два примера из *Роанског катастиха*, од којих је други пример чак и нејасан, представљају више изузетак него правило, с обзиром на то да се у свим другим бројним случајевима изистог катастиханаводи само један которски властелин или грађанин као *глава ждреба*.¹⁹

Ждребови су се делили на карате (карубе), чији су појединачни описи дати у катастиху. Незировић пише да је поред сваког појединачног карата било

¹⁷ М. Nezirović, *Liber Legiptimationum*, 371.

¹⁸ А. Соловјев, *Грбаљска жупа и грбаљски статут*, „Годишњица Николе Чупића“, 40, Београд 1931, 8; I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, 25.

¹⁹ М. Маловић-Ђукић, *Нав. дело*, 300.

написано најпре име првог познатог власника, потом име наследника и на крају име онога у чијем је власништву био посед у датом тренутку. Такође, аутор нас извештава да се на маргинама роанског катастиха налазе бројне глосе Ивана де Луксије, обично исписане ситније у односу на главни текст, којима је которски канцелар сведочио о променама наследних и имовинских односа поседника, које су се дешавале за његове службе (1432–1458). Незировић исправно пише да је он тиме заправо ажурирао и допуњавао изворни документ.²⁰

²⁰ М. Nezirović, *Liber Legitimationum*, 361.

Аграрни односи у Грбљу

Будући да је једини прави власник грбљске земље био град Котор, само је градска власт поседовала овлашћење да додељује ове поседе појединцима (каторској властели или каторском грађанству). Једно важно ограничење у том погледу односило се на непостојање права уживаоца да постану апсолутни и приватни власници дела земље која им је дата на уживање. Поред подела, каторска општина је често и продавала карате грбљске земље, а о томе сведочи катастих из 1430. године.²¹

Када би неки карат остао без законитог наследника, био би враћен каторској општини, како је то прописивао члан *DE FACTO DIVISIONIS ZOPPE DE GHERBILI* (*Одредбе о подели жупе Грбља*) „Каторског статута“, настао после 1316. године. Након тога, општина је враћене карате коцком делила даље, новим породицама. У једној исправи насталој 8. новембра 1446. године детаљно је описан начин избора новог власника карата. Како је текла ова процедура? На листовима хартије била су исписивана презимена свих каторских властеоских породица, који су затим полагани у један шешир. У различитим периодима XV века ових породица било је у распону од стотину три до стотину осам. У трима накнадним поделама грбљске земље, односно поделама које су уследиле након доношења катастиха 1430. године, а које су се одиграле 1446, 1451. и 1456. године било их је стотину три, односно стотину осам и стотину шест.²² На друге листове хартије бележени су бројеви (на пример, 1, 2, 3), који су означавали упражњене карате и који су полагани у други шешир. Каторски кнез је истовремено извлачио један листић из шешира са именима и један из шешира са бројевима колико је било празних карата. На тај начин одређиван је нови уживалац дела грбљске земље.²³

У поменутом члану „Статута“, у *Катастиху* из 1430. и његовом *Роанском* препису из 1457. године, наводи се да је свако ко је добио земљу у Грбљу морао да је задржи за себе и своје наследнике, односно да се удео никако није смео

²¹ М. Milošević, *Grbaljske bune XV stoljeća*, „Pomorski trgovci, ratnici i meceni. Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća”, Beograd, Podgorica 2003, 263.

²² М. Nežirović, *Liber Legitimationum*, 362.

²³ Исто, 362–363.

заменити, заложити, продати, поклонити или на било који други начин отуђити. Уживалац је своју деоницу могао једино дати у мираз или оставити у наследство, према прецизно дефинисаним правилима наслеђивања. Са друге стране, уколико би се десило да неки поседник ипак учини неки од наведених прекршаја, парче земље било би враћано првом уживаоцу, који је морао да плати и казну у износу од пет стотина перпера. Било је допуштено давање поседа у закуп, с обзиром да се тиме није био мењао сам статус поседа.²⁴

Препис катастра пронађеног у Роану прецизно дефинише ко може једног уживаоца грбальске земље да наследи. Такође, о томе опширно читамо и у „Статуту града Котора“, јер се општина особито трудила да буде добро упућена у родбинске односе поседника у Грбљу. У поглављу *DE FACTO DIVISIONIS ZOPPE DE GHERBILI*, насталој након 1316. године, до танчина су наведени сви они који су подразумевани под појмом родбина. То су најпре била уживаочева браћа и братанци (синови браће), а ако уживалац није имао браћу или ако она нису била жива, онда је наследство прелазило на сестре и сестрине синове (сестриће), а уколико ни они нису постојали, онда је посед прелазио у руке уживаочевих стричева или, у крајњем случају, ујака. У случајевима када уживалац није имао ни стричева ни ујака, наследник би постајао први сродник, а ако није било ни таквог наследника, парче земље добијао је уживаочев сродник друге врсте, али само уколико је био грађанин Котора. У крајњем случају, ако није било никога ко би могао наследити посед, прелазио би у власништво которске општине.²⁵

„Статут града Котора“ прецизно је дефинисао да су једино которски грађани могли уживати карате грбальске земље. То се унеколико променило 1420. године када је Котор припојен Републици Светог Марка и када су сви прерогативи которске општине прешли у руке Сињорије. Тако су и млетачки грађани стекли право да постану нови уживаоци деоница земље у Грбљу. Још једну новину увели су тада Млечани, а тицала се грађана Котора којима место становања није било на територији которске општине. Венецијанске власти правиле су разлику између оних которских грађана који су живели на просторима под влашћу града на лагунама (на пример, они који су живели у самој Венецији или у Падови) и оних који су живели ван територија које су припадале

²⁴ М. Milošević, *Grbaljske bune XV stoljeća*, 264.

²⁵ М. Nežirović, *Liber Legiptimationum*, 367.

Млечанима (на пример у Бару, Дубровнику, Апулији). Првима се у катастиху из 1430. године признаје власништво над грбљском земљом, потоњима не. Земљу коју је на овакав начин одузимала, которска општина задржавала је за себе, делила новим власницима или, а посведочени су и такви примери, враћала првобитним уживаоцима, уколико више нису постојали разлози због којих им је земља раније била одузета. Млетачка комуна у Котору запленивала је деонице грбљске земље и појединцима који су били прогнани са територије Млетачке републике.²⁶

„Статут града Котора“ прописивао је забрану и црквама и манастирима и странцима да уживају карате земље у Грбљу. Међутим, након 1420. године долази до промена на том плану. У попису црквених имања који датира из 1431. године може се видети да је парох Трипе Паутинов обезбедио три карата грбљске земље которској црквици Светог Марка. Та три карата могла су се засејати са 12 стара жита. Дотичне одредбе *Статута* прекршене су и када је млетачки племић Марин Контарено, кога је папа 1429. године именовао за которског епископа, стекао деонице земље на грбљском брду Мирцу. До данас су остале сачуване три исправе из којих црпимо информације да је епископ своје карате давао у закуп, а ако се узме у обзир износ годишњег прихода, може се претпоставити да се радило о парцелама велике површине.²⁷

Настојаћемо да се осврнемо и на потенцијалну величину ждребова и карата грбљске земље. Кажемо потенцијалну, будући да ни у „Статуту града Котора“ ни у другим архивским документима не постоје непосредни подаци о томе. Дакле, може се само наслућивати. Када се узме у обзир да је један ждреб обухватао велики број карата (чак 24), неки научници су сматрали да су карати били мање обрадиве површине. Постоји само један податак из извора о овоме. Долази из 1397. године, када је дељена земља у грбљском селу Черешња. Четири личности постале су тада уживаоци поседа осамдесет паса дужине и тридесет паса ширине. Ако су дубровачки и которски пас били истоветни у то време, и иначе током средњег века, а познато је колико је износио дубровачки пас (1, 48 метара), онда су поменуте парцеле биле димензија 118, 4 пута 19, 24 метара. Други индиректни

²⁶ M. Nežirović, *Liber Legiptimationum*, 366.

²⁷ K. Mitrović, *Mletački episkopi Kotor*, Beograd 2013, 127.

начин путем којег сазнајемо нешто о величини карата у Грбљу, јесте преко мера за житарице у граду Котору. Ради се, заправо, о количини семена потребног да се засади одређена површина. Ову меру утврдио је историчар и некадашњи професор Филозофског факултета Милош Благојевић. Он је утврдио да је которска мера за житарице био стар, који је 1428. године износио 17, 47 литара, а један литар износио је 13, 27 килограма. Површина земље од 736, 5 метара квадратних могла се засејати једним которским старом.²⁸

Не би требало посебно наглашавати да је властела настојала да у потпуности присвоји земљу у Грбљу. Ипак, и грађанство Котора борило се за своје интересе на датој територији, а корен њиховог права на то датира из докумената насталих у XIV веку. Милош Милошевић сматра да су они највероватније имали право на по два карата земље, премда то није било сасвим јасно дефинисано, као и да је управо у различитим интерпретацијама текстова лежао један од основних разлога нетрпељивости и сукоба између которске властеле и которског грађанства. Било како било, грађанство се борило за своја права и добијало земљу у Грбљу, некада борећи се против племства, а некада, пак, уједињујући се са племством против кметова.²⁹

Можемо рећи да је Млетачка република узимала у обзир и права которског грађанства приликом поделе делова грбаљске земље. Ова констатација поткрепљује се једном одлуком млетачке владе од 17. августа 1440. године. Наиме, тог дана *Прејасна република* прокламовала је начело такозваних *затворених кругова* поседа који су припадали властели, односно грађанима. Шта је то значило? Значило је то да су се грбаљски карати које је држала властела и који би остали без живих наследника, морали и убудуће помоћу описиваних папирића делити само међу властелом. Исти принцип био је на снази и за карате који су припадали которском грађанству. Поред тога, дукалом насталим исте године, власти у Венецији поручивале су својој управи у Котору да иначе поседе треба да деле оним грађанима који су одани власти *Serenissime*.³⁰

²⁸ М. Маловић-Ђукић, *Нав. дело*, 301.

²⁹ М. Милошевић, *Грбаљске буне*, 264.

³⁰ Исто, 266–267.

Пре 1420. године, када је Млетачка република преузела власт над градом Котором, сељаци нису чинили монолитну групу. Највећи део били су слободни сељаци који су имали своју земљу, али су и склапали уговоре о обради туђе. Уговорима је одређивано трајање односа између сељака и власника земље. Такође, могуће је било склопити и уговор о наследном закупу. Сељаци су могли бити и у зависном положају, али их је и пре 1420. године било у незнатном броју. Временом је слабила зависност сељака од земљишних господара, будући да је после 1420. године уведен нови тип закупа, познатији као *ливел*. Ливелисти су били сви они који су држали земљу „за вечна времена“ (*AD AFFICTUM PERPETUUM*), уз обавезу да на годишњем нивоу део приноса у новцу или у натури дају господару. Сељаци су тиме стекли пуну слободу кретања.³¹

³¹ М. Milošević, *Grbaljske bune*, 267.

Грбаљски статут

Грбаљски статут представља скуп одредби обичајног права грбаљских сељака, како се веровало, из треће деценије XV века. Његове одредбе се тичу „грађанског“ и кривичног права и поступка пред народним судом. Средином XIX века, тачније 1851. године *Статут* је објавио Вук Врчевић у листу „Правдоноша“ из Задра. Више од пола века доцније, 1912. године објавио га је и српски историчар Стојан Новаковић у делу „Законски споменици српских држава средњег века“.³² Поп Сава Накићеновић у својој антропогеографској студији *Бока* пише да је о празнику Светог Димитрија 1427. године деспот Ђорђе Бранковић оставио Зету Стефану Црнојевићу на збору у манастиру Подластва и да је тада састављена „установа грбаљска“, односно „Законик“ и да се састојао из стотину двадесет шест тачака.³³ Иако је увелико познато да дотични податак о предаји Зете није тачан, информација о броју тачака *Статута*, времену и месту његовог настанка подлегла је сумњи научника почетком XX века, али не и након тога.

Александар Соловјев се позабавио тиме како је потенцијално Вук Врчевић дошао у посед овог правног споменика. Он наводи да је Врчевић рођен на самом почетку XIX века у Рисну, да је био самоук, да се у младости бавио трговином у Будви, где му се створила прилика 1835. године да сретне и упозна Вука Стефановића Карацића. На Вуков подстицај сакупљао је народне умотворине по Боки, као нека врста његовог помоћника. Убрзо након тога, престаје да се бави трговином и 1841. године постаје секретар грбаљске општине. Првих пет година обављао је дужност у самом Грбљу, да би се 1846. године преселио у Котор, где је подучавао четрдесет шест ђака из Грбља. До данас је остала сачувана преписка између Вука Врчевића и Вука Карацића, коју је прегледао Соловјев и записао да је Врчевић писао Карацићу 1846. године да је дознао да се рукописи Душановог законика и неке дипломе српских краљева и царева налазе „под затвор“ у цркви Светог Трифуна у Котору и да ће се трудити да све то прегледа и да му јави следећег пута. Наредне године послао му је грбаљске рукописе разних молитава и свадбених обичаја, али *Статут* („Законик“) није помињао. Соловјев даље пише

³² А. Соловјев, *Нав. дело*, 3.

³³ С. Накићеновић, *Нав. дело*, 114–115, 385.

да је крајем 1847. године укинута „грбаљска аутономија“ и да је плодна жупа поново припала Котору. Врчевић је на почетку 1848. године био тражио нови посао у Котору, али пошто ништа није успео да нађе, вратио се у Рисан, место свога рођења. И одатле се интензивно дописује са Карацићем, али и даље не помиње *Грбаљски законик*. Ипак, како пише Соловјев, пошто је Вук Карацић желео више да научи о Грбљу, Врчевић задужује свештеника Вука Поповића, иначе свога пашенога, да извести Карацића о ономе што га занима. А знао је више о Грбљу од самог Врчевића, јер је тамо провео два највећа хришћанска празника 1849. године. Говорио је да је Грбаљ мала Италија. У фебруару 1850. године писао је Вук Поповић Вуку Карацићу да у Грбљу постоји више обичаја, прича и пословица него у другим деловима Боке. У међувремену, Врчевић и Карацић су се посвађали, највероватније због тога што је Карацић посумњао да му Врчевић не преноси народне умотворине у изворном облику и верно оригиналу, већ да их преправља и мења. У исто време, Врчевић одлази у Задар код извесног барона Мамуле, како би му овај обезбедио радно место. Пошло му је за руком да постане општински писар у Котору. У Задру се и упознао са родољубима који су се припремали да почну издавање *Правдоноше*. Њени родоначелници пре свега су желели да се боре против италијанског језика у правосудном систему, али и да озбиљно место у часопису дају и споменицима обичајног права. Све у свему, како пише Соловјев, био је то први лист који је „почео да се озбиљно бави историјом права“.³⁴ Врчевић је у неколико бројева *Правдоноше* објавио неколико чланака на сродне теме, да би најзад у септембру 1851. године у двадесет петом броју часописа изашао чланак „Установа Грбаљска у Бокки Которској“, где је изнео неке податке из историје Грбља и на крају истакао да се тамо судило по једном закону, чијих је седамнаест чланова затим навео. У августу 1851. године Врчевић је писао Карацићу из Котора, обавештавајући га да је ангажован као, можда је најисправније рећи, чувар заоставштине колекционара ретких текстова Спиридона Гратише, који је био општински тумач у Котору. Нудио је Карацићу да купи ту заоставштину заједно са још неким грбаљским и паштровским документима, које је вероватно скупио неколико година пре тога. Дакле, Врчевић и поред помињања неких рукописа из Грбља, у време када је *Статут* већ сигурно

³⁴ А. Соловјев, *Нав. дело*, 21.

био предат за штампу, у писму Карацићу уопште не помиње овај документ. Ово прећуткивање Соловјеву служи као доказ да Врчевић сигурно није дошао у додир са наводним изворним текстом *Грбаљског статута* из 1427. године.³⁵ Поред првих седамнаест чланова које је објавио у двадесет петом броју *Правдоноше*, Соловјев пише да је у наредном броју, под истим насловом „Установа Гербаљска“ не објављује преостале чланове *Статута*, већ само пише о неким грбаљским обичајима. У следећем броју, опет под истим насловом, без даљих чланова, пише о разводу у Грбљу, да би у двадесет осмом броју објавио чланове *Статута* од осамнаест до тридесет један, а у наредном од тридесет другог до четрдесет четвртог. Од тридесет другог до тридесет шестог броја објављује све преостале чланове *Грбаљског статута*. На крају је записао даје документ донет у манастиру Подластва, о Митровдану 1427. године и да су након свих одредби стајала четрдесет два потписа.³⁶

Ово датирање настанка *Статута* прихватили су Валтазар Богишић у XIX и Стојан Новаковић почетком XX века и тако пренели у своја дела. Две денеције након Новаковића, Радмила С. Петровић покушала је да докаже своју претпоставку да 1427. година никако није исправна и да *Грбаљски статут* долази из каснијег периода. Ауторка пише да Врчевић у првом издању из 1851. године није ништа рекао о рукопису чији је препис начинио. Што је још важније, Врчевић није навео дотичне потписе који су се наводно налазили на крају последње странице *Статута*. Невоља је у томе што је Врчевић онемогућио да се имена потписника упореде са именима која су забележена у катастиху из 1430. године, који је објавио историчар Константин Јиречек у трећем тому *Историје Срба* издатој 1923. године. Упркос свим овим недостацима које је навела, Петровић покушава да утврди када је, ако није 1427, састављен *Грбаљски законик*. Оно што ауторка наводи као један од доказа који иде у прилог томе да је документ настао доцније јесте постојање много турцизама у самом тексту, што логично није било особено за друге правне споменике који су настали у време којем се приписује и настанак *Грбаљског статута*. Даље пише Петровић да је Стојан Новаковић препознао необичну количину турских речи, али да у томе није проналазио разлог за разумну сумњу да је година 1427. ваљана, већ да је сматрао

³⁵ А. Соловјев, *Нав. дело*, 23.

³⁶ Исто, 25.

да је Врчевић језик свог издања прилагодио тадашњем савременом, а да је турске речи убацио доцније.³⁷ Ова констатација, међутим, нема никакво значење за покушај одређивања године настанка *Грбаљског статута*.

Петровић пише да се у тексту *Грбаљског законика* помињу различите врсте новца (цекин, крајцар, акча, грош, талир и цванцик). Ауторка даље пише да су и талир и цванцик почели да се кују након 1427. године. Од 1518. године ковао се талир, а од времена царице Марије Терезије (1740–1780) цванцик. На први поглед могло би се закључити да због тога 1427. као година настанка пада у воду. Међутим, ако се узме у обзир констатација Стојана Новаковића да је Вук Врчевић текст прилагођавао тадашњем језику, онда се може помислити да је исто чинио и са новчаним вредностима и именима истих. Ипак, Петровић даље наводи доказе који иду у прилог претпоставци да *Законик* није настао 1427. године. Ауторка пише да се у три члана текста *Законика* који је објавио Врчевић у *Правдоноши* помиње реч – ЧИБУК, што такође сведочи да је текст морао настати након 1427. године, јер је познато да је на ове просторе дуван стигао из Америке, а да је она откривена тек 1492. године.

Даља аргументација Радмиле Петровић чини нам се као ваљана и вредна помена у нашем тексту. Најпре је значајно поменути нешто о месту настанка *Законика*. Врчевић наводи да је у питању манастир Подластва. Поп Сава Накићеновић у својој драгоцепој ризници преточеној у књигу *Бока* пише да је овај манастир посвећен Пресветој Богородици (Светој Госпођи), да је манастирска црква овога имена постојала у XIV веку, да је сазидана у време династије Немањића, а да ју је предање још ближе сместило у 1350. годину, када је српски цар Стефан Душан пролазио туда, заправо да је његова задужбина. Још једна важна информација коју наводи Накићеновић јесте да је ова црква била „саборно место целог Грбља“.³⁸

Након свега овога, Соловјев изричито пише да сматра да Вук Врчевић никада није видео било какав рукопис *Грбаљског статута* из XIX века. Понавља чињеницу да Врчевић Карацићу у неколико махова у којима му помиње друге грбаљске документе, *Статут* не помиње ни једном једином речи. То не чини ни 1857. године када му нуди да купи неке рукописе. Главни аргумент који износи и

³⁷ Р. Петровић, *Доба постанка Грбаљског законика*, Цетиње 1929, 2.

³⁸ Сава Накићеновић, *Нав. дело*, 384–385.

Радмила С. Петровић 1929. и Алексадар Соловјев две године доцније, свако у свом делу, јесте то да Врчевић након завршетка објаве свих статутарних одредаба није навео четрдесет потписа и тако заувек онемогућио научнике да те потписе упореде са именима свих грбаљских домаћина из 1433. године, који су научницима познати.

Ко су били становници (сељаци) Грбља?

Приликом подела, которски грађани и властелини, поред земље, су добијали и сељаке које су претварали у кметове (закупце). Супротно томе, сами сељаци сматрали су себе слободним и независним уживаоцима баштине и желели су третман и од Которана и од Венецијанаца у складу са тим. Њихове побуне биле су уперене против, да се тако изразимо, располагања њима самима од стране поседника, против везаности за земљу и против једностраног властеоског одређивања висине закупа. Милош Милошевић пише да су последње две компоненте, које су представљале феудалне категорије, сељаци „сматрали историјски неодрживим и превазиђеним“.³⁹ Међутим, чини се да су ове речи тешко одрживе у научном дискурсу, с обзиром да је тешко поверовати да су грбљски сељаци могли тако нешто да помисле, конструишу или искажу. Уосталом, сам аутор већ на другом месту наводи како нам није остао сачуван ниједан извор у којем би се могли пронаћи „ставови побуњеника“, те се чини да Милошевић у два примера иступа контрадикторно.

Оно што је, пак, недвосмислено и сигурно јесте да сељаци нису признавали да буду називани *посадницима*, што је значило, буквално речено, да их је неко „посадио“ на одређену земљу. Ако се за време када су уредно плаћали намете може рећи да су прихватили Которане као *поседнике*, оно друго никако нису. Себе су сматрали староседеоцима, стално истичући да на тој земљи живе дуже од хиљаду година.⁴⁰ Или још прецизније, ако су Которани имали својинско право над грбљском земљом (*IURA POSSESSIONUM*), грбљски сељаци су за себе сматрали да искључиво они имају право плодоуживања исте земље (*UTILE*) и да имају право фактичке и непосредне власти над земљом (*DOMINIUM DIRECTUUM*).⁴¹

Пошто су сматрани посадницима, према одредбама *Статута града Котора* Грбљанима је било забрањено да буду сведоци на суду у споровима против которских грађана. Не би требало посебно истицати да се сељаци нису мирили са тим. Нешто мало о њиховом ставу сазнајемо из документа насталог 14.

³⁹ М. Milošević, *Grbaljske bune*, 26.

⁴⁰ G. Čremošnik, *Kotorski dukali i druge listine*, Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 33/34, Sarajevo 1921–1922, 139–140.

⁴¹ М. Milošević, *Grbaljske bune*, 29.

децембра 1430. године, током трајања једне парнице против тројице Грбљана, проте Богића и Димитрија и Медоја Грубојевића. Стјепчевић пише да „каторски статут одређује да ниједан становник жупе не може бити сведок проти којем грађанину и да његово сведочанство не вреди ништа. То ја доказујем по статуту о посадницима, да се сведочанство не може примити“. Оптужени су том приликом изјавили „да људи из Жупе нису посадници... него становници који су вазда становали у Жупи“.⁴²

Из времена владавине династије Немањића немамо никаквих података о Грбљу и Грбљанима, осим да су имали обавезу да двор српских краљева снабдевају рибом. Чим им је била уступљена плодна жупа, Которани су забранили сељацима да ову обавезу даље извршавају, укинувши тај стари обичај. Уместо тога, сваки пунолетни мушки житељ Грбља морао је давати каторској општини четири гроша годишње.⁴³ Међутим, у центар пажње не мислимо ставити ни дажбине ни њихове промене, већ једну претпоставку Илије Синдика, која делује врло реалистично и крајње прихватљиво. Наиме, Синдик пише да се на основу њиховог енергичног иступа током трајања буна против земљопоседника и упорног истицања да нису *влаштак* (то је термин који је био у употреби поред термина *посадник* и били су практично синоними), већ да су само становници Грбља, тј. слободни земљорадници, можда не може искључити могућност да су грбљански сељаци и у немањићкој држави били слободни сељаци.⁴⁴ Иначе, и термин *посадник* и термин *влаштак* јављају се и у *Статуту града Котора* и у другим исправама, с тим што се први термин у оба извора среће много чешће. Оба служе да означе зависног сељака, тежака, насељеника кога је земљопоседник постављао на своје парче земље.⁴⁵ Сходно положају који је сељацима Грбља приписиван, господар их је могао протерати са свога парчета земље, као што је могао протерати сваког другог сељака кога је довео и „посадио“ на своме комаду земље, да му је култивише под одређеним условима. Зато су Грбљани упорно

⁴² I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, 51–52; И. Синдик, *Нав. дело*, 56; М. Спремић, *Грбаљ и Српска деспотовина (1421–1459)*, Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ 2005, 197.

⁴³ И. Синдик, *Нав. дело*, 80.

⁴⁴ Исто, 60.

⁴⁵ I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, 36–37.

изјављивали да су они били само становници и да им је та земља припадала дуже од хиљаду година.⁴⁶

⁴⁶ И. Божић, *Немирно поморје XV века*, Београд 1979, 67.

Четири буне у Грбљу

Прва буна (1421–1428)

Од 1419. године зетски владар Балша III Балшић, чија је мајка Јелена Лазаревић Балшић била рођена сестра српског деспота Стефана Лазаревића, водио је рат против Млетачке републике. Ова војна у историји је позната под називом „Други скадарски рат“. У другој ратној години, 3. марта 1420. године, Република Светог Марка је, након дугог инсистирања Которана, преузела власт над њима и њиховим градом. Аутоматски је и жупа Грбаљ дошла под венецијанску власт. Которанима је била препуштена власт над грбаљским сељацима, с тим што је суђење у грађанским и кривичним споровима препуштено которском кнезу кога је постављала влада из Венеције. Грбљанима је иначе до тада суђено пред судом у Котору. Такође, которској властели било је забрањено да кажњава житеље Грбља. У ово време, како је пре готово деведесет година исправно закључио Александар Соловјев, ни на папиру није било речи о судској аутономији Грбља.⁴⁷

Ово је био први од два значајна догађаја који су се одиграли у Зети крајем друге и почетком треће деценије XV века. Други важан догађај снашао је Зету у априлу 1421. године, када је, током боравка у држави деспота Стефана преминуо њен владар Балша III Балшић. Он је своју Зету и своју борбу против Млечана оставио у наследство и аманет своме ујаку, сматравши да је он једини у стању да се носи са Млечанима, против чијег се ширења у Зети и њеном приморју и сам борио.

Деспот Стефан се са својом војском спустио у Зету већ у августу 1421. године, пошто су пре тога два његова представника у Венецији безуспешно покушавала да издејствују да му буду враћене територије почившег Балше III.⁴⁸ Брзо је успео да освоји Дриваст и Бар. Породица Ђурђа Ђурашевића (Црнојевића), која је имала власт у Горњој Зети, окористила се боравком деспотове војске, па је заузела Светомихаљску метохију и Грбаљ и на граници

⁴⁷ А. Соловјев, *Нав. дело*, 10; М. Спремић, *Грбаљ и Српска деспотовина (1421–1459)*, 194.

⁴⁸ *Историја српског народа*, II, Београд 1981–1982, 198.

двеју области сазидала утврђење Ђурђевац.⁴⁹ Ђурађ је управу над овом утврдом поверио своме сину Стефану (Стефаници) Црнојевићу. Одмах су се побунили грбаљски сељаци, преставши да дају Которанима уобичајени годишњи намет у натури (најчешће у жити). Како би покушала да примири бунтовну околину, млетачка управа у Котору донела је одлуку да сагради тврђаву (*fortezza*) на полуострву Превлака.⁵⁰

Тако се 1421. година третира као почетак Прве грбаљске буне против Котора, а посредно и против млетачке власти, премда се ни почетак ни крај буне не могу сасвим прецизно утврдити. Наслућује се да је у време млетачког преузимања власти у граду, Грбаљ, мада не задуго, признавао власт Сињорије. Само се тако, пише Милош Милошевић, може објаснити непомињање плодне жупе ни од стране которске властеле ни од стране Венецијанаца, у документу од 21. јула 1421. године, у којем се говори о другим поседима из околине Котора.⁵¹ Дакле, буна је отпочела након овог датума. На овом месту требало би поменути и податак који наводи Антун С. Дабиновић у својој расправи *Котор у Другом скадарском рату*, објављеној давне 1937. године. Наиме, аутор пише да се у Боки летина убира од половине јула до почетка августа и да то упућује на закључак да је непосредно пре тога дошло до устанка сељака.⁵² Међутим, ако узмемо у обзир документ од 21. јула 1421. године, који ниједном речју не помиње Грбаљ и Дабиновићев податак о времену убирања летине као релевантан, склони смо да време почетка устанка у Грбљу ближе сместимо не непосредно пре средине јула како је писао сам Дабиновић, већ у период између 21. јула (документ) и почетка августа (када се време убирања летине, наводно, окончавао).

Централна власт у Венецији упутила је наредбу новом ванредном провидуру у Котору Марку Барбадигу 4. октобра 1422. године да угуши буну у Грбљу. Ипак, он до краја те године ништа није успео да уради, јер је на располагању имао само 75 пешака, што је било премало.⁵³ У пролеће 1423. године боравио је на реци Бојани млетачки генерални капетан Јадранског мора са својом

⁴⁹ *Историја Црне Горе*, II/22, Титоград, 1967–1970, 138.

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, VIII, Zagreb 1868–1891, 96.

⁵² A. Dabinović, *Kotor u Drugom skadarskom ratu*, Rad, 257, JAZU, Zagreb 1937, 176.

⁵³ Š. Ljubić, *Listine*, VIII, 194.

флотом. У међувремену, деспот Стефан Лазаревић препустио је ратовање против Млечана у Зети свом сестрићу Ђурију Бранковићу. Ђурија је био упућен у зетске приике, будући да се Зета граничила са територијама породице Бранковић.⁵⁴ Он је лета 1423. године са осам хиљада коњаника дошао под Скадар. Као и претходне године, борбе су се одвијале дуж реке Бојане. Поново је деспотова војска подизала нова утврђења дуж обале, а ланцима затварала ушће реке, како би блокирала млетачке бродове и Скадар опет одсекла од мора. Суочена са блокадом и немогућношћу да рашчисти пут својим људима, *Serenissima* је пожелела преговоре. Код Светог Срђа на Бојани, окружен петорицом војвода, Ђурија Бранковић се састао са капетаном Франческом Бембом 12. августа. Истог дана склопили су мир. Договорено је да Котор (самим тим и Грбаљ), Скадар и Улцињ буду враћени Републици Светог Марка, а деспоту Стефану Дриваст, Бар, Будва и солане у Солиоцком пољу, које је раније држао Балша III.⁵⁵

Иако се српска војска повукла одмах након постизања споразума, заостали су многи нерешени проблеми. Спорна је била област Паштровића, коју је задржала Венеција, а тражио ју је српски деспот. Такође, размирице су постојале и око простора северно од Скадра, Луштице, Ратачке опатије и грбаљских солана. Када су у питању солане, проблем је лежао у чињеници да нису све биле у Балшином поседу. Од стотину четрдесет три солане град Котор држао је 32, Балша III имао је 34, зетски православни митрополит држао је 10, још тројица људи по две, односно четири солане. И док се један од властелина, уживалац четири грбаљске солане, по имену Рајко Монета, приклонио млетачкој страни, на деспотовој страни остали су Грбаљани, Луштитани, Црнојевићи и зетски православни митрополит.⁵⁶

Поред већ поменутих, Венецији су извесне проблеме стварали и Которани, својим негодовањем, тражећи да се Грбаљ умири, па да им се врати. Из Млетака су у мају 1424. године добили одговор да ће послати свог представника да разговора са представницима српског деспота, ради покушаја решавања речених

⁵⁴ ИСН, II, 200.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ М. Спремић, *Србија и Венеција*, Београд, 2016, 93.

проблема. Поред ових млетачких обећања, устанак у Грбљу трајао је без икаквих промена и 1424. и 1425. године.⁵⁷

Не желећи више да губе време, Которани су се у пролеће 1426. године упутили у Венецију. Стигли су тамо у априлу и тражили од млетачких власти да им буде враћен Грбаљ. Венецијанци су им, као и увек, слаткоречиво обећавали да ће испунити њихове жеље. По свему судећи, ни Млетачка република овога пута није много чекала. Наредила је кнезу и капетану скадарском Франческу Квирину да отпутује у српску земљу и сретне се са „господином Ђурђем“ Бранковићем. Њих двојица су склопили уговор 22. априла на старом двору Бранковића, у Вучитрну. Син Маре Лазаревић и Вука Бранковића обавезао се да у име деспота Стефана врати Венецији Грбаљ и да Которанима надокнади изгубљене намете. Са друге стране, солане Балше III Балшића и његових поданика требало је да припадну српском деспоту, као и Дриваст, Бар (Ратачка опатија требало је да припадне овом деспотовом граду) и Будва, али тек након што он уступи Грбаљ Млетачкој републици.⁵⁸ Млечани су се обавезали да врате деспоту оно за шта је био ускраћен за земљишта Ратачке опатије.⁵⁹ Тако је средњовековна српска држава поново добила излаз на Јадранско море. Ђурађ Бранковић је обећао и да ће српски деспот наредити Црнојевићима да поруше тврђаву Ђурђевац.⁶⁰

Становници Грбља су се мало мање од два месеца након постизања споразума у Вучитрну предали Венецијанцима. Предаји су присуствовали Франческо Квирин и которски грађани и властелини. Том приликом сачињен је споразум, који се састојао од десет тачака. Которски кнез опростио је Грбљанима сва недела која су чинили од доласка под млетачку власт 1420. године, осим случајеве убистава которских грађана. За изнајмљену земљу коју су држали требало је да дају намет у износу од 4/10 уместо дотадашњих 5/10. Нису били у обавези да которским властелинима надокнаде намете које су избегавали да дају током трајања буне, али су морали да плате за 1426. годину и надаље. Которском кнезу требало је да се обраћају за све спорове и иначе за све ствари које су их мучиле. Такође, которски кнез био је дужан да одабере грбаљског „капетана“,

⁵⁷ М. Спремић, *Србија и Венеција*, 99.

⁵⁸ М. Спремић, *Грбаљ и Српска деспотовина*, 195.

⁵⁹ *ИЦГ*, II/2, 149.

⁶⁰ А. Dabinović, *Kotor u Drugom skadarskom ratu*, 219.

који никако није смео наносити никакве штете житељима Грбља. Стање земље која није била узета у најам, требало је да остане као пре почетка Другог скадарског рата. О новосазиданим млиновима требало је да доноси одлуке которски кнез. Дозвољени су и новозасађени виногради, односно није била наређено њихово уништење, што су Грбљани можда очекивали.⁶¹

Осим што је овај уговор био први склопљени између Грбља и Републике Светог Марка, те 1426. године Грбаљ је постао млетачка територија и из међународне перспективе.⁶² Такође, овај споразум показује да Венеција, са једне стране, није желела да своје поданике Которане препусти случају и да угрози њихова права, али је изнад свега ипак желела да се побуна умири. Иако су неке одредбе овог уговора биле неповољне по интересе которских властелина, чини се да је которској градској власти било важно што је Грбаљ остао под млетачком, а самим тим и под њиховом влашћу. И сама Република са северног Јадрана могла је бити задовољна постигнутим, будући да су јој, поред Котора и Грбља, уговорима из 1426. године била призната и права на Улцињ и Паштровиће, територије које је заузела у минулом рату.⁶³

У Дривасту, 11. новембра 1426. године Ђурађ Бранковић и Франческо Квирин дали су „изјаве“ о разграничењу у Зети. Договорили су се да разграничење између дистрикта града Котора и метохије Светог Михаила, која је припала српском деспоту, обави мешовита десеточлана комисија, за чији је састав пет чланова требало да одабере деспот Стефан, а пет которски кнез, с тим што су тројица морали бити из Грбља.⁶⁴

Деспот Стефан Лазаревић се упокојио 19. јула 1427. године. Наследио га је сестрић Ђурађ Бранковић. Овај догађај није се ни на који начин одразио на ситуацију у Грбљу. Међутим, од деспота су се одметнули и почели да се приклањају Млетачкој републици Ђурађ и Љеш Ђурашевић са синовима, почевши да, уместо презимена својих родитеља, носе старо презиме Црнојевић. Которска власт подржавала је њихову промену политичке стране, надајући се да

⁶¹ A. Dabinović, *Kotor u Drugom skadarskom ratu*, 219.

⁶² М. Милошевић, *Ставови грбљањских побуњеника XV столећа -- Од револта против которских земљопосједника до предаје Турцима*, Гласник II, Одјељење друштвених наука, књига 1, Титоград 1975, 31.

⁶³ *ИСН*, II, 202; М. Спремић, *Србија и Венеција*, 105.

⁶⁴ М. Спремић, *Грбаљ и Српска деспотовина*, 196; И. Божић, *Нав. дело*, 45.

ће на тај начин успети да прошири своје границе у Грбљу. Ипак, промућурна Венеција зауздавала је Которане да са њима не склапају било какав споразум, јер су сматрали да су Ђурашевићи поданици српског деспота Ђурђа Бранковића. Такође, Млетачка република забранила је господарима Горње Зете да со коју покупе са својих солана у Грбаљском пољу носе у своју област, већ су морали да је доносе у Котор и предају је тамо по тачно утврђеној тарифи.⁶⁵

Упркос постојању уговора из 1426. године, Грбљани су још две године одбијали да измирују намете према Которанима, те се као крај буне узима 1428. година. Иако нису сачувани извори из којих бисмо могли сазнати нешто конкретно о „ставовима“ грбаљских побуњеника, о истим нам најбоље сведочи споразум из 1428. године. Милош Милошевић пише да је тај споразим представљао велики уступак Венеције и велики успех Грбљана, јер се највише његових тачака односило на аграрна питања, која су, као што знамо, највише тиштила сељаке.⁶⁶ На крају, ако узмемо у обзир да је на почетку буне, 1421. године, у Зети боравила војска српског деспота и одредбу споразума о плаћању намета од 1428. године и даље, онда са сигурношћу можемо рећи да је буна трајала читавих осам година.⁶⁷

Друга буна (1432–1433)

Колико-толико мирни односи између грбаљских сељака и которских властелина после 1428. године нису потрајали дуго. Обе стране слале су у Венецију тужбе једна против друге и обе су, логично, желеле подршку Млетачке републике. Чињеницу да је сада и Котор имао свог надређеног и право Грбљана да том надређеном упућују жалбе, потоњи су обилато користили. Већ 1431. године тужили су Которане Сињорији, што је сва три которска већа натерало да 4. септембра исте године дају пуномоћје Луки Пасквалију да у Венецији поднесе жалбу Котора против грбаљских сељака. У тој тужби, називали су Грбљане „одметницима од *Пресветле* и отимачима которских поседа“ (*REBELLES SUI SERENISSIMI STATUS ET USURPATORES NOSTRARUM POSSESSIONUM*).

⁶⁵ ИЦГ, II/2, 154; М. Спремић, *Србија и Венеција*, 106.

⁶⁶ G. Čremošnik, *Kotorski dukali*, 136–137; М. Milošević, *Grbaljske bune*, 275–276.

⁶⁷ Исто.

Сматравши зборове који су били одржавани у Грбљу главним узроком свих невоља које су снашле Которане, Пасквали је отворио, за Грбљане, најосетљивије питање, питање одржавања истих. Заправо, тражио је њихову забрану.⁶⁸ Поред тога, Которани су захтевали и рушење новосазиданих приватних млинова и поделу грбаљске земље која још увек није имала власника. Сељаци су оптуживани као непоштоваоци споразума из 1428. године, на основу кога је заправо окончана прва буна. Грбљани су, пак, са своје стране, сматрали да су Которани изиграли споразум. Сенат у Млецима, поучен недавним искуством, страховао је од могућег поновног распиривања сукоба, те није давао за право которској властели. *Serenissima* је у одговору Которанима од 7. новембра 1431. године истакла да не би било поштено да се Грбљанима забрани одржавање зборова, јер су они на њима бирали представнике које су слали у Венецију и сакупљали новац који им је био потребан. Дакле, пракса одржавања зборова требало је да се настави, али је било неопходно да сељаци о томе раније обавесте которског кнеза и да тројица или четворица Которана, по кнежевом избору, присуствују зборовима. Которани нису смели тражити од Грбљана да подмире трошкове пута за ове изасланике. Када су у питању били млинови и расподела земље, Сенат је наложио својој управи у Котору да поступа према одредбама уговора из 1428. године.⁶⁹

Ситуација се није смиривала, односи су се све више и више заоштравали. Тим поводом, као представници Грбља, у Венецију су отпловили Радич Друшковић и Андрија Батут. У граду на лагунама износе оптужбе на рачун которске властеле, које су се састојале из више цртица. Говоре, наиме, да су Которани непоштено присвојили и међу собом поделили земљу и винограде, који су, наводно, више од једног миленијума припадали Грбљанима и да желе њих, староседеоце, да протерају са те исте земље. Даље су оптуживали Которане да су им намет који им је умањен са 5/10 на 4/10 опет насилно повећали. Након свега тога, млетачки дужд је одлучио да 28. јуна 1432. године упути наредбу которском кнезу, у којој га је упозорио да которска властела више не сме да наноси увреде грбаљским сељацима, да их не смеју називати издајницима, јер је которска општина од Грбљана добијала добре приходе. Такође, кнезу је наређено да се

⁶⁸ А. Соловјев, *Нав. дело*, 12.

⁶⁹ М. Милошевић, *Ставови грбаљских побуњеника*, 32–33.

Грбљани нису смели протеривати са поседа, уколико су редовно плаћали намете. Саветован је благ, људски и љубазан третман према њима.⁷⁰

Међутим, прилике се нису мењале. Которски изасланик Лука Пасквали опет се упутио у Венецију. Тамо је углавном поновио оптужбе, раније већ упућиване на рачун Грбљана, да нису давали намете, да су одржавали зборове без претходног обавештавања которског кнеза и без присуства которских племића. Дужд је поново писао которском кнезу 10. октобра 1432. године да се постара да престану међусобне оптужбе, пошто су се претходно представници сељака изјаснили да желе да плаћају намете, али да не прихватају повећање истих. О одржавању зборова дужд је поновио став од 28. јуна те године.⁷¹

Грбљском бунту давали су ветар у леђа и често затегнути односи српског деспота и Републике Светог Марка. А између њих су стајали многи отворени проблеми. Деспот Ђурађ Бранковић желео је слободно да располаже сољу коју је убирао са својих солана у Грбљском пољу, није пристајао на монопол Котора и предају соли у том граду. Млечани, са друге стране, никако нису желели да му допусте ту слободу, па је он своју со транспортовао у Будву. Други проблем на релацији између српске и венецијанске државе тицао се породице Црнојевић. Иако су се обавезали још 1426. године да ће порушити тврђаву Ђурђевац, Црнојевићи то још увек нису били учинили. У близини дотичне тврђаве налазио се двор Стефанице Црнојевића, који је одатле имао преглед над читавим Грбљем.⁷²

Тако је, у контексту који смо настојали у претходним редовима да прикажемо, избила друга по реду отворена побуна у Грбљу. Постоје различита тумачења почетка буне, а овде ћемо изнети два релативно новија у домаћој историографији. Тако Милош Милошевић пише да крај 1432. године можемо сматрати почетком буне⁷³, док Момчило Спремич почетак смешта у пролеће 1433. године.⁷⁴

Кључни проблем за Которане, исти као и током прве буне, био је тај што су Грбљани одбијали да плате годишњи намет. Поред тога, которска властела

⁷⁰ G. Šremošnik, *Kotorski dukali*, 140; А. Соловјев, *Нав. дело*, 12; *ИЦГ*, II/2, 167.

⁷¹ М. Спремич, *Грбља и Српска деспотовина*, 198.

⁷² *ИЦГ*, II-2, 167.

⁷³ М. Милошевић, *Ставови грбљских побуњеника*, 35.

⁷⁴ М. Спремич, *Србија и Венеција*, 112.

посебно је замерала наводно насилно узимање и кријумчарење соли од стране сељака. Они су, пак, из свог угла истицали да се не буне без разлога и понављали раније оптужбе (да им которска властела повећава намете, да деле њихову земљу међу собом, да их терају са поседа и да их уобичајено вређају). Которски кнез је заточио четворицу грбаљских представника, иако им је претходно послао гаранتيју безбедности на којој је био утиснут и његов печат. Сенат му је 25. маја 1433. године упутио наређење да позове представнике Грбља на разговоре и да настоји да их убеди да пристану на нормално исплаћивање годишњег намета. Оштрија казна долазила је у обзир једино као крајње средство (*ULTIMUM REMEDIUM*), уколико преговори не буду били успешни. Та потенцијална оштрија казна, како су заповедали Млечани, није требало да удари по свим Грбљанима, већ је одговорност и последице требало да сnose само вође побуне. Њихово кажњавање требало је осталима да послужи као пример и да их застраши.⁷⁵

Млетачки Сенат је сматрао да би поменуте затворенике требало пустити на слободу, будући да су били задржани у тамници и поред кнежевог писма са печатом, као гарантијом да им се ништа неће десити. Млечани су препоручивали Которанима да уз помоћ Паштровића, који су им се тада доимали као верни савезници⁷⁶, похватају вође грбаљске буне.⁷⁷ У ово време (иако није датиран код Чремошника), са готово истим садржајем, упућен је још један дукал из Венеције у Котор. Из њега се сазнаје да преговори нису ишли глатко због задржавања петорице Грбљана у затвору, упркос млетачким саветима по том питању. Када је било хватање вођа у питању, Млечани су у овом дукалу поновили свој став из претходног. За потребе хватања вођа, Которанима је одобрен трошак у износу од две стотине дуката. Ипак, било је тешко ухватити их. Зато је *Пресветла* одлучила да обнови преговоре са српским деспотом. Једанаестог месеца 1433. године деспот је послао своја три представника у Котор, Николу Витомировића, свога секретара за латински језик Николу де Архилуписа и барског војводу Алтомана. Которски кнез је пристао да деспоту Ђурђу буде враћена Светомихаљска метохија и део Паштровића, они који су у споразуму истакнути као његови поданици. Након овог уступка, деспотови изасланици договорили су се са которским

⁷⁵ М. Милошевић, *Ставови грбаљских побуњеника*, 35.

⁷⁶ G. Čremošnik, *Kotorski dukali*, 142–143.

⁷⁷ И. Божић, *Нав. дело*, 119.

властима и помогли им да тројица побуњеника (*REBELLI*), а то су били Вукота Драгуловиноћ, Радич Угљешић и Радич Поповић, буду протерани са млетачке и са деспотове територије. Наредбом которског кнеза од 22. новембра спроведена је конфискација имовине оптужених, и под претњом вешалима, речено им је да напусте млетачку територију у року од три дана. Деспотову територију морали су напустити у року од петнаест дана уколико нису желели бити ослепљени. Свакоме ко би им пружио уточиште или на било који други начин помогао, следила је иста казна. Поменути тројица људи су сматрана јединим кривцима за побуну против Млетачке републике и њеног града Котора. Иако се можда казна у први мах чини суровом, Милош Милошевић сматра да је вођама ипак дато довољно времена да побегну и спасу се.⁷⁸

Као што је било и најављивано раније, према преосталим Грбљанима све је било благо и помишљиво. Из једног документа од 25. новембра 1433. године сазнаје се да су сви они који су били у затвору пуштени на слободу, претходно условљени да Венецији или которској властели надокнаде сва дуговања која су имали према првима или другима. Највероватније да је нађен износ намета који је одговарао обема странама, односно који Грбљани нису сматрали насилно увећаним, а који је и Которанима био прихватљив. Грбљани су амнестирани и за крађе и наводна кријумчарења соли. О одржавању зборова у Грбљу, поновљено је оно што је било написано и у претходним документима упућеним из Венеције у Котор. На зборовима је увек требало да буду присутна три или четири которска племића, које је за ту прилику бирао которски кнез. Баш у исто време, у новембру 1433. године боравили су у Котору изасланици деспота Ђурђа Бранковића, због потребе преговора о разграничењу. Њихово присуство у најважнијем млетачком упоришту у Боки, помогло је Грбљанима да им Сињорија у целини потврди документ који им је већ била издала 28. јуна те године. Након потврде, две стотине осамнаест домаћина из Грбља положило је руку на Јеванђеље и тако се заклело на верност Млетачкој републици и њеном граду Котору. Тим поводом је начињен документ, у којем је нарочито истакнуто да грбљански сељаци неће одржавати састанке без претходног обавештавања которског кнеза. Поменути грбљански домаћини ставили су своје потписе на ову изјаву, а двадесеторица њих у

⁷⁸ М. Милошевић, *Ставови грбљанских побуњеника*, 36.

документу су посебно истакнути, вероватно јер су то били главари. Свечаном чину полагања заклетве верности присуствовало је много еминентних личности града Котора, међу којима тројица которских судија, много грађана и властеле, као и општински нотар и канцелар.⁷⁹

Куће двојице осуђених на прогонство, Вукоте Драгулиновића и Радича Угљеша, спаљене су 14. децембра 1433. године. Од њихове имовине која је раније била конфискована требало је да буду намирени сви они који су претпрели било какву штету током трајања буне. Зато је свим Грбљанима неколико пута поручено да никако не прикривају имовину прогнаника, јер би у противном Венецијанци и Которани морали штете да надокнаде од њихове имовине, односно од имовине преосталих житеља Грбља.⁸⁰

Из једног писма са самог почетка јануара 1434. године, који је которски кнез упутио Ђурђу и Алекси Црнојевићу, сазнаје се да су прогнани Драгулиновић, Угљеша и Поповић уточиште нашли у Зети. Которски кнез је у том писму поновио Црнојевићима да тројица Грбљана нису смела боравити на територијама које су припадале деспоту Ђурђу Бранковићу, што је подразумевало и територију коју је држала породица Црнојевић. Истакао је да они тиме као да раде мимо воље српског деспота и против одредаба мировног споразума из Вучитрна 1426. године, којим је између Млетачке републике и Српске деспотовине прокламован принцип екстрадиције. Екстрадиција је ,подразумевала пријаву избеглих са територије на којој је извршено неко дело на другу територију.⁸¹

Након тога, стање у околини Котора било је релативно мирно, грбљски сељаци плаћали су намете.

Трећа буна (1448–1452)

Године 1439. долази до првог пада Српске деспотовине под власт Османског царства. Ђурађ Бранковић успео је пет година касније да обнови државу, након чега је одмах тражио од Млечана да му врате места у Зети, која им је, када је био у невољи, био дао да их привремено заштите. Одбијен је, што га је

⁷⁹ М. Милошевић, *Ставови грбљских побуњеника*, 37.

⁸⁰ G. Čremošnik, *Kotorski dukali*, 146–147.

⁸¹ М. Милошевић, *Ставови грбљских побуњеника*, 37.

натерало да у приморје пошаље војску. Док су трајале припреме за то, деспот је себи оданог човека који се звао Гојсав послао у околину Будве, на састанак са представницима Грбљана и Паштровића. Требало је да се усагласе о срдачном дочеку деспотове војске и устанку против Венеције и Котора. Сињорија је у мају већ била информисана о овим припремама.⁸²

На челу са војводом Алтоманом, 4. јуна 1448. године војска од око седам хиљада пешака и коњаника је стигла у Доњу Зету и утаборила се изнад Грбља, свега четири миље далеко од Котора. Црнојевићи су им дозволили да слободно пређу преко њихових земаља.⁸³ Алтоман је опустошио которску околину. Четвртог јула је опсео Бар, али је ту доживео неуспех. Не може се са сигурношћу рећи да ли је том приликом био заробљен или није.⁸⁴

Иако Милош Милошевић исправно пише да би све четири буне требало посматрати у целини⁸⁵, када говоримо о трећој, значајно је рећи понешто о њеном специфичном поводу, који је представљао кап у већ препуној чаши грбљског незадовољства которским властелинима.

Наиме, которско Велико веће је 23. априла 1444. године изгласало закон о забрани сађења винове лозе на територији Светомихаљске метохије и Грбља, а Млечани су га потврдили две године доцније.⁸⁶ У доношењу овог закона лежао је повод избијања треће буне у Грбљу 1448. године, док су узроци били стари, непреброђени и наслеђени од раније. Закон је имао основа у неким одредбама *Статута града Котора* и у дукалу од 21. априла 1441. године. Одређивао је, упркос одредбама *Статута*, према којима су постојала дозвољена и недозвољена места за садњу винограда, да свако ко намерава да засади винову лозу мора пре тога властима града Котора да предочи своју намеру. Након тога, которски представник морао је да изађе и погледа терен, потом би се цртала карта новог

⁸² И. Божић, *Нав. дело*, 189–190.

⁸³ *ИЦГ*, II/2, 215.

⁸⁴ И. Божић, *Нав. дело*, 190.

⁸⁵ Милош Милошевић пише да би све четири буне требало сагледавати у целини, иако се на чињеничном нивоу може констатовати да се оне поклапају са различитим хронолошким оквирима. Као пример наводи прву буну (1421–1428), која избија одмах након млетачког преузимања власти у Котору, али која суштински није била усмерена против власти Венеције, иако сељаци доцније наступају и против Сињорије, али само онда када онда подржава страну которске властеле. Такође, Милошевић истиче како се неке од побуна поклапају са спуштањем деспотових војски у Зету, али да буне нису првенствено дизане због тога, већ да им је то само олакшавало да отворено искажу свој отпор: М. Milošević, *Grbaljske bune*, 273–274.

⁸⁶ Š. Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae*, Zagreb 1876–1880, 4.

винограда и бивала похрањена у градској канцеларији. Овако крута и строга правила грбљски сељаци никако нису желели прихватити, а насилна сеча лозе од стране Которана их је натерала да се поново активирају. Ипак, буна није избила ни 1444. ни 1446. године, када је закон изгласан, односно потврђен, већ 1448. године када се повише Грбља појавила деспотова војска под командом војводе Алтомана.⁸⁷

Војвода Алтоман је одмах по доласку примио Грбљане под своју заштиту „у име господина деспота“. Са друге стране, обавестио је которског кнеза да неће ударати на млетачке територије, већ да ће само настојати да поврати она места која су припадала српском деспоту. Одмах после Грбља побунили су се Црмница, Луштица, Паштровићи, Богдашићи и Љешевићи.⁸⁸ Сви они заједно одржали су саветовање, на којем су се заклели да им је драже умрети, уместо се поново покорити Млетачкој републици. Алтоман је пристао једино да буду прекинута непријатељства док Которани не добију инструкције из Млетака, а он од деспота. Схвативши да се Котор поново налази у опасности, епископ Марин Контарено је заједно са још тројицом которских племића отпловио у Венецију. Затражио је помоћ у борби против грбљских сељака, али је у јулу 1448. године наишао на врло хладан и резервисан став *Пресветле*. Након мало мање од годину дана, у априлу 1449. Которани поново бораве у Венецији. Жале се да су се Грбљани побунили по трећи пут и да су криви за све невоље које трпи град и околина. На овом месту, значајно је нагласити чињеницу да су Грбљани сами и својом вољом пришли војводи Алтоману, што је њему послужило као кључни аргумент у одбрани од которских оптужби да је држао поседе који према одредбама пређашњих мировних уговора нису припадали српском деспоту.⁸⁹

С обзиром да је Српска деспотовина у овом сукобу који се полако распламсавао била очигледно један од главних актера, 1449. године своје представнике у Смедерево су упутили и Грбљани и Венецијанци. Которски посланици жалили су се на то током боравка у Венецији, оптужујући Грбљане за

⁸⁷ М. Милошевић, *Ставови грбљских побуњеника*, 38.

⁸⁸ Нико од аутора који су се посредно или непосредно бавили Грбљем, осим Ивана Божића, не наводи да су Которани, који су и иначе желели да загосподаре Будвом, на почетку треће грбљске буне објашњавали у Венецији да до побуне Грбљана и Паштровића не би ни дошло да је Будва била под влашћу града Котора: И. Божић, *Нав. дело*, 123.

⁸⁹ Š. Ljubić, *Listine*, IX, 436.

намеру да осујете склапање споразума између Српске деспотовине и Млетачке републике. Оптуживали су их, такође, да су крали со и давали је војводи Алтоману и да су вршили пљачке до самих зидина града Котора, те да Которани због тога нису били безбедни да изађу на своје поседе.⁹⁰

Венеција у том тренутку није могла да се посвети умирењу Грбља, јер је била заузета на другој страни јадранске обале, где је од средине 1449. до средине 1450. године ратовала против сицилијанског, напуљског и арагонског краља Алфонса. Међутим, которски изасланици у Венецији нису имали намеру да престану са мољакањима да се побуна угуши. Которска већа су три пута слала своје опуномоћенике у град на лагунама (у јулу 1448, у априлу 1449. и у јануару 1450. године). Не би ли бар на неки начин удовољили својим поданицима Которанима, Млечани пристају једино да изврше блокаду Грбља са мора, да би онемогућили тамошње сељаке да се снабдевају од суседних градова. Међутим, Млечани ако су и желели да пошаљу своје галеоте да патролирају дуж обале, нису желели да учествују у њиховом финансирању и то су одмах предочили Которанима. То је значило да је трошак ишао на терет Которана. Поред заузетости у рату који су водили, делује да челници Сињорије тада нису сматрали да је време за коначан обрачун са грбљским сељацима.

У јануару 1450. године которски посланици понављали су у Венецији да бунтовни Грбљ нема намеру да се покори и да такав њихов став не наноси само штету граду Котору, већ да нарушава и углед града на лагунама. Како је капетан Ветор (Виктор) Капело, кога су Венецијанци претходне године послали на челу галеота да блокира Грбљ са мора, морао да отплови у Апулију због рата против краља Алфонса, Которани су молили свога сизерена да поново пошаље помоћ, али да то сада буде много више галија, како би и њихове шансе против сељака биле реалније.⁹¹

С обзиром да ни посланици деспота Ђурђа нису постигли у Венецији оно што је њихов владар желео, наследник деспота Стефана покушао је да дела

⁹⁰ М. Спремић, *Србија и Венеција*, 152.

⁹¹ *ИЦГ*, II/2, 223.

другачије. У то време је на простору Албаније ратовао турски султан Мурат II. Деспот га је замолио да му уступи своје трупе, како би покушао да поврати градове у Зети. Међутим, није добио потврдан одговор од султана, јер овај није желело да се завади са Венецијанцима.⁹² Са друге стране, Которани, на челу са епископом Контареном, настојали су да одвоје зетског војводу Стефаницу Црнојевића од деспота Ђурђа и упуте га на сарадњу са Млечанима. Контарено је поново отпловио у Венецију, где је истакао да Которани већ три године нису добијали намете од Грбљана и предложио званичницима *крилатог лава* да приме у своју службу реченог зетског војводу. Понео је са собом и Стефаничине услове у писаном облику.⁹³ Стефаница је захтевао да буде титулисан као „генерални капетан у Зети“, да његова браћа и он буду укључени у мировни уговор који Млетачка република буде склопила са српским деспотом или са неким другим господарима у Босни и Албанији, да му буде гарантовано шест стотина перпера провизије коју су уживала његова браћа, као и да он и наследници добијају месечну плату од шест стотина златних дуката из которске благајне. Првог и другог јула 1451. године млетачки Сенат је одлучивао о томе, након чега је, уз минималне измене, прихватио готово све Стефаничине услове. Али, услове су постављали и Млечани, па су исплату провизије од шест стотина дуката пристајали да исплате зетском војводи тек након што умири побуну у Грбљу и у другим местима у околини Котора. Такође, уколико би се неко од дотичних места поново побунило, Стефаница је био у обавези да их опет доведе у покорност. Још прецизније речено, Млечани су истакли да ће му давати плату онда када буде држао у покорности територије у которској околини. У том духу, дужд је зетском војводи издао свечану повељу 17. јула 1451. године.⁹⁴ Остало је још да „нови млетачки човек“ изврши ратификацију уговора. Неопходно је да о тој ствари додамо још неколико редака, будући да различити аутори наводе различите разлоге „одуговлачења“ ратификације уговора од стране Стефанице Црнојевића.

У књизи *Историја Црне Горе* (II/2) пише да је Стефаница пре ратификације желео да заврши сукоб који је у то време трајао у дому

⁹² ИЦГ, II/2, 222.

⁹³ Исто, 224.

⁹⁴ Ђ. Бубало, *Неколико докумената о зетском војводи Стефаници Црнојевићу*, Историјски записи 1-2 (2015), 33.

Црнојевића.⁹⁵ Исти податак налази се у делу Момчила Спремића, који пише да је Стефаница најпре желео да са свога пута уклони двојицу браће, Ђурашина и Којчина.⁹⁶ Међутим, Ђорђе Бубало доказује да је Стефаница и након учвршћења свога положаја одлагао ратификацију уговора са Венецијом, самим тим и угушење грбальске побуне. Склонији смо да се приклонимо овом виђењу, пошто Бубало даље исправно пише да је такво понашање заправо представљало начин зетског војводе да покаже Млечанима колико им је сарадња са њим била вредна.⁹⁷ Једино се тако може појаснити одлазак још једног которског изасланства у Венецију, које је имало задатак да преговара у име Стефанице и избори се да он постане млетачки службеник. Почетком децембра 1451. године Стефаница Црнојевић је дефинитивно признао врховну власт Млетачке републике. Тада је утврђено да ће, за угушење буне и даље држање Грбља у покорности, добијати плату од *Serenissime* у месечним рата од по педесет дуката.⁹⁸ Поред тога што је стекао признање Венеције за „све катуне и целу територију коју је узео од своје браће и коју убудуће буде узео“⁹⁹, царину, солане, кућу у Котору, титулу „капетана Горње Зете“ и млетачког грађанина, плату од шест стотина дуката и по два сокола годишње за лов, Стефаници је на личном плану било значајно то што је дошао у позицију да покуша, а потом и реализује, уз помоћ свога новог сизерена, избављење сина Ивана из заробљеништва херцега Стефана Вукчића Косаче. Иван Црнојевић пуштен је из херцегове тамнице и враћен оцу 26. новембра 1452. године.¹⁰⁰

Иначе, током 1451. године, док су трајали дуги преговори око Стефанице, Которани су врло агресивно припремали терен у граду на лагунама. Тражили су жестоке и осветољубиве мере против Грбљана. У представци од 20. јула, предлагали су укидање грбальских привилегија, рушење новоподигнутих винограда и, као главну казну – надокнаду неисплаћених намета за све године трајања трију буна. Република Светог Марка је све которске захтеве одбила. Сасвим оправдано. Венецијански званичници били су мудри и политички

⁹⁵ ИЦГ, II/2, 224–225.

⁹⁶ М. Спремић, *Грбаль и Српска деспотовина*, 206; М. Спремић, *Србија и Венеција*, 154–155.

⁹⁷ Ђ. Бубало, *Нав. дело*, 36.

⁹⁸ М. Спремић, *Србија и Венеција*, 155.

⁹⁹ ИСН, II, 266.

¹⁰⁰ М. Милошевић, *Ставови грбальских побуњеника*, 41.

писмени и знали да им још невоља никако није ишло у прилог, нарочито стога што је буна и даље била у току, а укидање привилегија могло је изазвати само још горе немире. Одбијени су и захтеви за надокнаду намета и рушење млинова, уз разумно образложење да је народ имао користи од тих истих млинова. Млечани су, у начелу, прихватили једино да се поседи у Грбљу могу давати у закуп по нахођењу самих власника. Истом згодом, которски посланици су тражили и обнову старог пореза који су плаћали грбаљски сељаци (један перпер по домаћинству), али да сада сума у целости припадне Котору. Говорили су да би од тог новца плаћали своје представнике које шаљу у Венецију, учитеља и двојицу племића који су одређени да надзиру Горњи, односно Доњи Грбаљ. Ипак, млетачки врх није дозволио да приход од тог намета уживају само Которани.¹⁰¹

Схвативши шта им се спрема, грбаљски сељаци упутили су своје представнике деспоту Ђурђу да траже војну помоћ. Деспот је био љубазан, дао им поклоне и упутио их да се врате одакле су дошли, разгласивши да ће његова војска доћи.¹⁰²

Стефаница Црнојевић коначно је сишао у Котор фебруара 1452. године и свечано се закleo на верност Сињорији. Млетачки кнез у Котору даривао га је капетанском палицом, заставом и свечаном повељом дужда (дукалом издатим седмог децембра претходне године). Нови зетски капетан није дошао у Котор са свим својим трупaма, него је већи део војске оставио сину Ђурђу, да чува прилазе областима Црнојевића, од потенцијалног напада деспотових трупa. Луштица, Богдашићи и Љешевићи покорили су се Стефаници и тиме себе поштедели његове одмазде. Црнојевић у покорeње Грбља није кренуо силовито и агресивно, већ је тестирао своје лукавство и успео да насамари осамдесет грбаљских побуњеника. Преварио их је лепом причом да ће посредовати у њиховим преговорима са Венецијанцима и иначе да ће им обезбедити заштиту *Пресветле републике*. Пошто су му пришли, свезао их је и послао кнезу, у Котор. Кнез је тридесет тројицу одмах обесио. У другој половини фебруара Стефаница је са нешто својих трупa и наоружаним Власима¹⁰³ из околине Котора успео да опљачка и спали

¹⁰¹ Š. Ljubić, *Listine*, IX, 390–392; М. Милошевић, *Ставови грбаљских побуњеника*, 40.

¹⁰² М. Спремић, *Србија и Венеција*, 155–156.

¹⁰³ Ови Власи, негде и Морлаци (*Morlachi*, *Murlachi*), за Которане и Венецијанце су били ратници, који су се највероватније доселили у околину Котора око 1423. године са територија војводе Сандаља Хранића Косаче: И. Божић, *Нав. дело*, 159.

Грбаљ, „за мало дана“ (*per pochi quelli zorni*), како сведочи један извор. Није много времена прошло од похаре Грбља до 3. марта, када је кнез осудио на трајно прогонство око две стотине одраслих Грбљана и њихове синове који су имали више од дванаест година. Повратак у Грбаљ или на неку другу територију која је припадала Котору био им је условљен скончањем на вешалима. Прогнаници су се са источне обале Јадрана дубровачким бродовима пребацивали у Апулију.¹⁰⁴

Да их Котор и Венеција не би сматрали побуњеницима и да би им била гарантована амнестија, мушко становништво Грбља старије од четрнаест година морало је у року од осам дана да дође у Котор и закуне се на верност. Оваквим одлукама Венецијанаца и Которана потпуно је била промењена демографска слика плодне жупе. На девастираној земљи остале су супруге, мајке, кћерке и синови млађи од дванаест година. Которанима ни то није било довољно, па су одмах издејствовали код Млечана да се преосталим Грбљанкама и Грбљанима три пута повећа основна дажбина, са једне перпере на један дукат. Како је најављивано у више наврата, двојица которских властелина послати су у Горњи и Доњи Грбаљ, да тамо воде рачуна да ли сељаци плаћају дажбине и да ли одржавају зборове. Ова двојица управника издржавани су од шест гроша које је давало свако грбаљско домаћинство током једне године. У међувремену, да би још више наудили Грбљанима, Которани су се, на захтев епископа Марина Контарена, на крају изборили да се униште солане и виногради.¹⁰⁵ Овај поступак, извесно, ни за Которане није био повољан, иако тога можда нису били свесни у датом тренутку. А није био повољан, будући да је град Котор убирао огромне приходе од солана, којих су сами себе тада лишили.¹⁰⁶

Свега неколико месеци након проливања крви у Грбљу и Котору, на пут, за Которане већ добро опробаном маршрутом, за Венецију, отиснуо се Никола Трифунов Болица, да опет за нешто моли Сињорију. Његова представка пред млетачким политичким врхом важна је због детаљних описа онога што је Стефаница за неколико дана учинио у Грбљу и тако оправдао пред *Пресветлом* оно што је она „уложила“ у њега.¹⁰⁷

¹⁰⁴ М. Спремић, *Грбаљ и Српска деспотовина*, 207.

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ Исто, 208.

¹⁰⁷ Ђ. Бубало, *Нав. дело*, 39–42.

Иако је временски трајала краће од Прве грбаљске буне, буна о којој смо говорили у претходним редовима свакако је узела најширег маха и завршена је најкрвавијим исходом. Долазак деспотовог војводе Алтомана повише Грбља у јуну 1448. године, створило је превртљивом зетском војводи Стефаници Црнојевићу згодну прилику да промени политичку страну и приклони се Млечанима. Дешавања из фебруара и марта 1452. године уверила су Републику Светог Марка да је Стефаница баш онакав савезник каквог је прижељкивала. И каквог су још више прижељкивали Которани, јер је неко други за њих обавио крвави посао у Грбљу, а сасвим је сигурно да су они баш на такав начин желели да се освете сељацима за све три буне.

Од 1448. до 1452. године, најистрајнији противник грбаљских сељака био је епископ града Котора Марин Контарено. Као Венецијанац, племић, ипак ни после више од две деценије службовања у Котору, није изградио разумевање за локално становништво и њихове особености. Момчило Спремић сматра да му након свирепог угушења дотичног устанка није више била пријатна политичка клима у Котору и да је овај град због тога заувек напустио.¹⁰⁸

Четврта буна (1462–1469)

Промене у Зети су наговештене крајем 1464. или почетком 1465. године када је преминуо Стефаница Црнојевић. Наследио га је син Иван Црнојевић, који је на власти остао до 1490. године. А до промене у Херцеговини дошло је нешто касније, 22. маја 1466. године када се упокојио херцег Стефан Вукчић Косача. Наследио га је син Влатко Вукчић Косача, који се као и отац титулисао „Божјом милошћу херцег од Светог Саве“.¹⁰⁹ Ипак, ова титула, територијални опсег и уопште „моћ“ коју је имао Влатко били су само бледа сенка утицаја и моћи коју је поседовао херцег Стефан.

М. Спремић пише да се нови зетски владар, за разлику од свога оца који је био „верни млетачки службеник“, повремено ослањао на Османлије, на тај начин

¹⁰⁸ М. Спремић, *Грбаљ и Српска деспотовина*, 208.

¹⁰⁹ М. Спремић, *Србија и Венеција*, 183.

желећи да очува самосталност своје омалене државе.¹¹⁰ На овом месту желимо изнети нека неслагања. Најпре, сматрамо да се Стефаница Црнојевић не може назвати оданим млетачким службеником, јер он то никако није био. Био је превртљив човек, у своје време довољно моћан и у позицији да мења стране, за личну корист и добит спреман да уради јако брутална дела, о чему нам јасно сведочи угушење буне у Грбљу 1452. године. Дакле, он није прешао на страну Млетачке републике јер му је она била симпатична, већ зато што је прихватила све скупе услове које јој је поставио. Са друге стране, битишући у знатно измењеним околностима, његов син Иван Црнојевић окретао се Османлијама онда када је размишљао о свом пуком опстанку.

Прве вести о четвртој буни у Грбљу датирају из јула 1462. године, из једног которског извештаја упућеног Венецији. У њему пише да су которски непријатељи уништили солане и о потреби да им се пружи отпор. У документу се наводи да је у питању „одметништво Ивана Црнојевића и његових саучесника“. Венеција је била послала две триreme, мало пешадије и муниције, вероватно да би уплашила њега и сељаке и евентуално покушала да предупреди отворену побуну. Зетски владар у пролеће 1465. године ипак покреће отворену побуну, због чега је 22. априла његова глава била уцењена на десет хиљада талира и стављена је забрана на трговачки и било који други вид контакта са Зетом. Упоредо са тим, у Котор су, ради одбране града, биле послате лаке галије.¹¹¹ Да је Котор доиста био у опасности сведочи и сенатска одлука од 4. јула исте године да се у помоћ најважнијем млетачком граду у Боки пошаљу још две галије, педесет пешака и тканине вредне хиљаду и пет стотина дуката.¹¹²

Кроз неколико месеци, херцег Стефан Вукчић Косача настоји да помири Ивана Црнојевића са Сињоријом. Ту активност започиње у марту 1466. године, чини се успешно, мада није доживео формално измирење, с обзиром да је преминуо у мају исте године. У новембру, Сенат даје овлашћење которском кнезу да зетском владару понуди статус у оквиру Млетачке републике, какав је уживао његов отац Стефаница пре деценију и по. Услови за пријем у службу били би

¹¹⁰ М. Спремић, Србија и Венеција, 183.

¹¹¹ М. Milošević, *Grbaljske bune*, 287.

¹¹² Исто; Š. Ljubić, *Listine*, X, 324.

исти, осим по питању солана, али је у крајњем случају, Венеција била спремна и на то да пристане.¹¹³ Иван Црнојевић званично је био млетачки капетан за Зету од 1467. године.

Морамо рећи да је о овој буни сачувано најмање извора, следствено томе, ни у литератури не може да се пронађе много појединости. Знамо да су се Грбљанима придружили Паштровићи, у чијим редовима присталице Венецијанске републике нису више имале утицај као раније.¹¹⁴ Буна је потрајала, па Которани 1468. године поново захтевају да Сињорија протера педесет грбљских породица, пошто су оне, наводно, биле „узрок одметништва целог Грбља“. Интересантно је да Которани користе сличне конструкције речи у више наврата, најпре када су говорили да су грбљски зборови „узрок свих зала и невоља“ и у овом примеру који смо сада навели. Изгледа да нису схватили да званична Венеција није попуштала пред таквим бомбастичним фразама. Штавише, *Serenissima* је и у одговору на ову молбу била више него опрезна. Тражила је од Которана имена и презимена „неверника“ Грбљана и доказе о њиховој „издаји“. Сасвим логично, бојала се евентуалног протеривања породица и њиховог пресељења на неку другу територију, јер је сматрала да би се тиме жариште буне само пренело на неки други простор. На крају, Венеција је као издајнике своје власти протерала само извесног Николу Шимунова и његовог сина, док се опирала да прогна Николиног рођака, а званичног которског канцелара и преводиоца Наталина Метикова.¹¹⁵

Грбљски изасланици су и током трајања четврте побуне, пред млетачким врхом износили ставове да је земља на којој живе њихова и да за њу не треба да плаћају никакве друге намете, осим хиљаду дуката годишње, које је требало да поделе међу собом Которани којима су раније припали комади земље у Грбљу. Сињорија је у предвечерје ове буне ипак донела одлуку у корист својих поданика. Сучеливши са једне стране повеље, *Статут града Котора* и сведочанства о пређашњим поделама земље у Грбљу и, са друге стране, „само речи“, будући да Грбљани нису поседовали ништа друго као доказ за оно што су говорили, Сенат је најзад преломио да ће право бити у рукама Которана. Пошто су претходно грбљски сељаци одбили све которске и млетачке предлоге за умирење буне,

¹¹³ М. Milošević, *Grbaljske bune*, 287; Š. Ljubić, *Listine*, X, 324.

¹¹⁴ *ИСН*, II, 398.

¹¹⁵ G. Čremošnik, *Kotorski dukali*, 193; М. Milošević, *Grbaljske bune*, 287–288.

дукалом од 19. јуна 1469. године Сенат дозвољава својој комуни у Котору и кнезу Јосафату Барбару да затражи акцију Ивана Црнојевића.¹¹⁶ Осим тога, дају им дозволу да се за помоћ обрате и херцегу Влатку Косачи, а сама Венеција се обавезује да ће писати провидуру Албаније. Као и током прве буне, за Которане је круцијални проблем било питање наплате заосталих грбаљских намета на земљу, али им је Сињорија поново препоручивала благ и људски приступ према побуњеним сељацима. Сматравши тада да „дух“ Ивана Црнојевића води Грбљане, ова област је, уз Паштровиће и Црмницу, дата зетском војводи и млетачком капетану Зете на управу. Имао је обавезу да убира приходе са тих територија, а за узврат му је била гарантована плата од шест стотина дуката. Међутим, како Иван у свом задатку није био успешан и како у которску благајну нису стизали никакви приходи, Млечани су војводине акције морали мало да „олакшају“ и „погурају га“. Из завештања Ивановог сина Ђурђа из 1499. године сазнаје се да је за услугу која је очекивана од Ивана, Венеција његову плату повећала за још шест стотина.¹¹⁷

¹¹⁶ ИЦГ, II/2, 291.

¹¹⁷ ИСН, II, 405; М. Milošević, *Grbaljske bune*, 288.

Грбаљ од завршетка четврте буне до доласка под османску власт

Иако су которски кнез и властелини и даље имали номиналну власт над Грбљем, они нису успевали да убирају приходе са те територије, па су фактичку власт препустили Ивану Црнојевићу. Када су Османлије дошле на те просторе да утврде које земље су коме припадале, грбаљски представници су истицали да је Грбаљ древна црнојевићка баштина. Представници града Котора изјављивали су супротно, показујући турским изасланицима повеље и документе о поделама грбаљске земље и користећи прилику да етикетирају Грбљане као старе одметнике од власти Млетачке републике. Схвативши да овога пута грбаљски представници прикривају истину, султан Мехмед II је у априлу 1481. године, мало пре своје смрти, признао Сињорији власт над Грбљем и Паштровићима. Граница између Млетачке републике и Османског царства у Зети налазила се од тада у брдима између Јадранског мора и Скадарског језера.¹¹⁸

Чињеницу да су га Османлије протерале из Зете, Иван Црнојевић никако није прихватао. Са својом породицом и дворском свитом се преселио на супротну обалу Јадрана, у Апулију. Тамо се зближио са краљем Ферантеом, који му је помогао да се врати на одузете територије и обнови власт над њима. Зетски господар се вратио у приморје свега неколико месеци након изгнанства и утаборио се на неком рту који је тада припадао османским територијама. Не постоје извори који би нам сведочили колико се Иван задржао ту и да ли је некакве акције покретао. Није познато на који начин је придобио житеље Грбља, Паштровића и села у околини Будве и код њих интензивирао нетрпељивост према Републици Светог Марка. Они су то демонстрирали давањем по Сињорију неповољних изјава током њеног разграничења са Портом.¹¹⁹

Шта се догађало са Грбљем у наредном периоду? Према подацима једне веома сумњиве повеље Ивана Црнојевића из 1482. године Грбаљ у то време није

¹¹⁸ ИЦГ, II/2, 319–320.

¹¹⁹ Исто, 322.

био под управом града Котора. Иван је тада држао Грбаљско поље, на којем су се налазиле стара „солила“ породице Црнојевић.¹²⁰

Пред сам крај живота, један трагичан догађај који се одиграо на пијаци у Котору натерао је Ивана Црнојевића да се обрачуна са Которанима. Окидач је био убиство Ивановог солара 14. септембра 1489. године, током сукоба између две групе которских поданика. Следеће ноћи, Иванов наследник Ђурађ, који је већ замењивао оца у обављању владарских послова, кренуо је да ухвати убицу. Запалио је село у коме је живео убица, похарао млетачке поседе и заузео делове Грбља, Паштровића и Црмнице.¹²¹ Он је до краја своје владавине и успео да задржи Црмницу и део Грбља, следствено, да, упркос перманентном негодовању Которана, убира со са својих солана. Иако је которски кнез рушио куће које су Ђурђеви претходници подизали у Грбљу, Ђурађ је зидао нове. Према наређењима Сената те су се куће имале без узбуне и буке рушити до темеља. Ипак, Млечани нису били за отворен сукоб против Ђурђа, како тиме не би случајно изазвали султанов гнев. Ако не раније, промена је наговештена 1496. године, када су се након Ђурђевог одласка појавиле Османлије које су Млетачкој републици тражили да им уступи све територије које су држали Црнојевићи. И не само оне које су фактички држали, већ и оне на које су само полагали права.¹²²

Јуна месеца 1497. године которски кнез је писмом обавестио Сињорију да су неки турски представници стигли у близину Котора, да намеравају да заузму поседе Ђурђа Црнојевића и да су до тог тренутка били запосели велики део Грбља. Генерални поморски капетан за Јадран, Марко Тревизо, проследио је тада Сенату превод писма које му је послао Ферис, скадарски санџак-бег. Овај османски службеник је писао да је био добио наређење из Цариграда да у султаново име освоји Грбаљ, грбаљске солане и царине. Тревизо је у Млетке проследио и одговор који је упутио Ферису, у којем је нагласио да Грбаљ и солане припадају Венецији, а да Турци могу слободно убирати царине, као што су их убирали и Црнојевићи. Упркос одговору који му је Тревизо упутио, Ферис-бег никако није желео да напусти Грбаљ без султанове наредбе.¹²³

¹²⁰ ИЦГ, II/2, 334.

¹²¹ ИСН, II, 418.

¹²² Исто, 337.

¹²³ I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, 80–81.

У исто доба у Венецију је стигло и писмо од султана, у којем је од Млетачке републике тражено да се код својих поданика заузме како они не би стварали проблеме скадарском санџак-бегу који је требало да заузме земље које су раније припадале Црнојевићима. Млетачки политички врх је одговорио да ће испунити захтеве Османлија, али их је истовремено упозоравала да не смеју да дирају земље које нису биле црнојевићке. Оно што је за нашу тему важно јесте то што је у том тренутку поново отворено питање да ли је Грбаљ припадао Републици Светог Марка или породици Црнојевић? На почетку, оно што никако не би требало да „подлегне разумној сумњи“ јесте чињеница да су Црнојевићи били млетачки капетани за Зету и да су у оквиру те службе имали задужење да у Грбљу убирају приходе за Сињорију и да се на неки начин старају о реду и миру у овој плодној жупи. Ипак, Османлије су сматрале да је Грбаљ земља Црнојевића и у складу са својим ставовима су се и понашале. Несагласност око питања припадности Грбља испољила се још 1479. године, приликом склапања мира међу двема државама. С обзиром да су Млечани тада били у праву и да је Грбаљ *de facto* и *de jure* био њихова територија, а житељи Грбља њихови поданици, намеће се питање одакле Турцима таква крива информација. Велика је вероватноћа да је у неистину о припадности Грбља породици Црнојевић Османлије убедио сам Иван Црнојевић, желећи да се тако освети Венецији што га је напустила када је 1479. године склапала мир са Османским царством. Доказ за овакву тврдњу налази се у султановом писму Сињорији у априлу 1481. године, где помиње неке људи који су уверавали Турке да су Грбаљ и Паштровићи биле земље Црнојевића. Поред тога, постојала је једна чињеница која је много реалистичније од подлости Ивана Црнојевића могла да наведе Турке на овакво мишљење. Наиме, управо је чињеница да су солане које су се налазиле на граници Грбља и неоспорних посела Ивана и Ђурђа Црнојевића, навела Османлије да по аутоматизму припишу и припадност читавог Грбља породици Црнојевић.¹²⁴

Такође, у писму које је поморски капетан Тревизо проследио у Млетке написано је да су се Грбљани заклели на верност Османлијама. То је био јак аргумент у преговорима са *Пресветлом*, након чега су Турци остали у Грбљу. Венеција и Котор претпели су тежак губитак, нарочито Котор, будући да су

¹²⁴ I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, 81.

грбаљски сељаци давали которским властелинима између четири и пет хиљада стара житарица годишње, што је према данашњим мерама било у распону од две стотине педесет до три стотине тона.¹²⁵

Ферис-бег је одмах након освајања извршио попис земљишта. Грбаљ је у наредних стотину педесет година остао турска територија. Тамо није насељавано муслиманско становништво, нити је грбаљска земља била дељена спахијама. Вероватно су је и даље држали стари поседници.¹²⁶ На самој грбаљској земљи, како пише Мухамед Незировић, остали су да живе тежаци, који повратком Грбља под венецијанску власт, никако нису признавали земљишну књигу написану пре више од три века, и што је још било значајније, која је њихове претке прогласила посадницима.¹²⁷

Нестанку млетачких територија у Боки и Зетском приморју допринело је османско освајање Грбља 1497. године, чиме је прекинута најкраћа сувоземна веза између Котора и Будве.¹²⁸

¹²⁵ I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, 81–82.

¹²⁶ M. Nezirović, *Da li je jedan rukopis iz Zadra iz 1429. godine izvor katastika Liber Legitimationum župe Grbalj*, *Radovi FF u Sarajevu*, sv. 12, Sarajevo, 2002, 222.

¹²⁷ M. Nezirović, *Liber Legitimationum*, 369.

¹²⁸ *ИЦГ*, II/2, 347.

Закључак

О историји жупе Грбаљ, чије се плодно земљиште простире између Котора и Будве, нема много изворних података за период раног средњег века. Била је у саставу Византије, Дукље, државе Немањића. Српски краљ Стефан Урош II Милутин највероватније је поклонио Грбаљ граду Котору крајем 1306. или почетком 1307. године. Нови господар одмах приступа подели плодне земље својој властели и грађанима и о томе оставља сведочанства у грбаљским земљишним књигама. Уживаоцима, заједно са земљом, припадају и сељаци који су се на земљи затекли, али које су они, као и сам град Котор, третирали као оне које су само „посадили“ на земљу и ништа више од тога. Сељаци изражавају бунт против тога, стално наводећи да је земља њихова и да на њој живе дуже од хиљаду година.

Град Котор, а са њим и Грбаљ током трајања Другог скадарског рата долази под власт Млетачке републике. Било је то 1420. године. Свега годину дана доцније, избија прва од четири познате буне грбаљских сељака, подстакнута доласком војске српског деспота Стефана Лазаревића у Зету. Грбљани одбијају да плаћају намете на земљу Которанима и то се протеже кроз све четири буне. То је заправо била главна манифестација њиховог бунта против Которана. Током читавог XV века и Грбљани и Которани одлазе у Венецију и жале се једни на друге. Сињорија покушава да балансира, не жели да оштети ни Грбљане, али ни своје поданике. Страхује од још јачег распиривања сукоба и зато често саветује Которанима да не бугу груби и ригидни према сељацима. Ипак, када је било потребно савладати их, зову у помоћ истакнуте чланове породице Црнојевић из Горње Зете, најпре Стефаницу, а касније и Ивана.

Коначну „пресуду“ у корист Которана, Млетачка република доноси пред крај четврте буне 1469. године. Грбаљским сељацима постаје превише и власти Котора и власти Венеције, те одлучују да „потраже“ новог господара. Проналазе га, у коме другом него у Турцима Османлијама, који су већ одавно дубоко на Балкану, након што су освојили готов све што се освојити могло. Године 1497. грбаљски сељаци позивају скадарског санџак-бега Фериса да, у име султана, преузме власт над Грбљем.

Међу најважније изворе за петнаестовековну историју Грбља спадају катастри (катастици) или земљишне књиге, које су настајале при поделама грбаљске земље. Најважнији катастих настао је 1430. године, по наређењу тадашњег кнеза Ивана Балбија, а из пера нотара Франческа де Индрика. Оригинал није сачуван, али јесте препис из 1457. године, који је начинио Иван де Луксија и сачувао од заборава овај важан документ. Иво Стјепчевић објавио је 1941. године скраћену верзију катастиха из 1430. године, за коју у науци постоји претпоставка да је настајала упоредо са катастихом, али према једном препису из XIX века. Оно што је још важније за југословенску историографију и студије о Грбљу, јесте откриће рукописа из 1457. године од стране Мухамеда Незировића, у француском граду Роану.

Сматрамо да је за српску историографију средњег века значајно да се настави са изучавањем Грбља, пре свега је нужно да се покуша са проналажењем нових извора у архивима у Котору и Венецији. Тако ће можда једног дана бити написана нова свеобухватна студија или монографија о историји овог важног дела Боке, насељеног српским народом.

Извори:

- Ljubić Š., *Commissiones et relationes Venetae*, Zagreb 1876–1880.
- Ljubić Š., *Listine o odnosajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, Zagreb 1868–1891.
- Statuta civitatis Cathari*, Državni arhiv Crne Gore, Kotor 2009.
- Čremošnik G., *Kotorski dukali i druge listine*, Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, 33/34, Sarajevo 1921–1922.

Литература:

- Blehova-Čelebić L., *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500*, Podgorica 2006.
- Божих И., *Немирно поморје XV века*, Београд 1979.
- Dabinović A., *Kotor pod mletačkom republikom (1420–1797)*, Zagreb 1934.
- Dabinović A., *Kotor u Drugom skadarskom ratu*, Rad, 257, JAZU, Zagreb 1937, 133–152.
- Историја српског народа*, II, Београд 1981–1982.
- Историја Црне Горе*, II, Титоград, 1967–1970.
- Lane F. C., *Venice. A Maritime Republic*, London 1973.
- Маловић-Ђукић М., *Котор и подела Грбља у средњем веку*, Просторно планирање у југоисточној Европи (до другог светског рата), Београд 2011, 285–304.
- Мијушковић S., *Statuta Civitatis Cathari*, Пoglavlja o predaji Kotora Veneciji“, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, 3, Titograd 1955, 7–24.
- Milošević M., *Grbaljske bune XV stoljeća*, Pomorski trgovci, ratnici i mecene. Studije o Boki Kotorskoj XV–XIX stoljeća, Beograd, Podgorica 2003.
- Милошевић М., *Ставови грбљских побуњеника XV столећа – Од револта против которских земљопосједника до предаје Турцима*, Гласник II, Одјелење друштвених наука, књига 1, Титоград 1975, 25–47.
- Mitrović K., *Mletački episkopi Kotora 1420-1513*, Beograd 2013.
- Накићеновић С., *Бока*, Српски етнографски зборник 20, Београд 1913.

- Nezirović M., *Liber Legiptimationum, Nepoznati katastik župe Grbalj iz XV stoljeća*, Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja 1881-1956, JAZU, Zagreb 1985, 357-374.
- Nezirović M., *Da li je jedan rukopis iz Zadra iz 1429. godine izvor katastika Liber Legiptimationum župe Grbalj*, Radovi FF u Sarajevu, sv. 12, Sarajevo, 2002, 209–223.
- Pedani M. P., *The Ottoman-Venetian Border (15th-18th Centuries)*, Venezia 2017.
- Петровић С. Р., *Доба постанка Грбаљског законика*, Цетиње 1929.
- Pezzolo L., *Il fisco dei veneziani. Finanza pubblica ed economia tra XV e XVII secolo*, Verona 2003.
- Синдик И., *Комунално уређење Котора: од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд, 1950.
- Соловјев А., *Грбаљска жупа и грбаљски статут*, Годишњица Николе Чупића, 40, Београд 1931, 1–41.
- Спремић М., *Грбаљ и Српска деспотовина (1421–1459)*, Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ 2005, 193–215.
- Спремић М., *Србија и Венеција (VI–XVI век)*, Београд, 2016.
- Stjerčević I., *Kotor i Grbalj*, Split 1941.
- Stjerčević I., *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast 2003.
- Томић Ј., *Црнојевићи и Црна Гора (1479–1528)*, Глас, 58, Београд 1901.
- Ћирковић С., *Повеља цара Стефана Душана о границама Котора*, ССА 10 (2011) 37-59.
- Ćuk R., *La Serbia e Venezia nella prima metà del XV secolo: personaggi e commerci*, Glas, CDIV, Одељење историјских наука, књ. 13, САНУ, Београд 2006, 137–148.

